

УДК 373.5.016:811.162.2

№ держреєстрації №0116U003184

Інв. №

Національна академія педагогічних наук України

Інститут педагогіки

04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-Д,

т.481-38-72

ЗАТВЕРДЖУЮ
Директор Інституту педагогіки
НАПН України

_____ 2018р.

ЗАКЛЮЧНИЙ ЗВІТ

науково-дослідної роботи за темою

«Дидактико-методичне забезпечення навчання української мови й
літературного читання у 5 класі шкіл із національними мовами викладання»
(термін виконання теми 2016-2018 рр.)

Науковий керівник НДР,
к. пед. наук, ст. наук. співробітник

_____
(підпис)

О.М. Петрук

Рукопис закінчено 20. 11. 2018 р.

Київ-2018

Результати роботи розглянуто Вченою радою Інституту педагогіки НАПН України, протокол № 15 від 29 листопада 2018 р.

СПИСОК ВИКОНАВЦІВ

Керівник НДР, провідний науковий співробітник, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник	_____	О.М. Петрук
	(підпис)	
Головний науковий співробітник, доктор педагогічних наук, доцент	_____	Н.І. Богданець-Білоskalенко
	(підпис)	<i>(зараховано з 05. 09. 2018)</i>
Старший науковий співробітник, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник	_____	Л.М. Шевчук
	(підпис)	
Науковий співробітник	_____	Т.Н. Кохно
	(підпис)	
Науковий співробітник	_____	О.Г. Пілігач
	(підпис)	
Науковий співробітник	_____	Т.П. Хорошковська
	(підпис)	
Провідний науковий співробітник, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник	_____	Л.І. Курач
	(підпис)	<i>(зараховано з 02. 05. 2018) (0,5 ст.)</i>
Головний науковий співробітник, доктор педагогічних наук, професор	_____	Н.В. Кудикіна
	(підпис)	<i>(відраховано з 10. 12. 2017)</i>
Провідний науковий співробітник, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник	_____	Н.І. Яновицька
	(підпис)	<i>(у декретній відпустці з 16. 09. 2017)</i>

РЕФЕРАТ

Обсяг звіту 67 стор.

Ключові слова: ЗМІСТ НАВЧАННЯ, УКРАЇНСЬКА МОВА, ЛІТЕРАТУРНЕ ЧИТАННЯ, ПРЕДМЕТНІ ТА КЛЮЧОВІ КОМПЕТЕНТНОСТІ, ПРОГРАМА, ПІДРУЧНИК.

Об'єкт дослідження – процес навчання української мови та літературного читання у 5 класі шкіл з викладанням мовами національних меншин.

Предмет дослідження – зміст навчання української мови й літературного читання та його реалізація в підручниках для 5 класу шкіл із викладанням мовами національних меншин.

Мета дослідження – полягала у відборі оптимального змісту навчання української мови та літературного читання у 5-му класі шкіл з викладанням мовами національних меншин, та його реалізації у підручниках.

Основні завдання дослідження обумовлені його метою й полягали у:

– визначенні й науковому обґрунтуванні змісту навчання української мови та літературного читання у 5 класі закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин;

– відборі текстового матеріалу для літературного читання з урахуванням змістових ліній ДС; розробленні методичних підходів до презентації мовного матеріалу; здійсненні методичної організації навчального матеріалу у змісті підручників (розробленні методичного апарату комунікативного й соціокультурного спрямування, що забезпечував би навчальні, виховні та естетичні завдання, мав особистісно зорієнтований та компетентнісний характер);

– експериментальній перевірці ефективності розробленого змісту мовного та літературного матеріалу та його методичного супроводу в підручниках української мови й літературного читання для 5 класу шкіл зазначеного типу;

– внесенні уточнень і корективів у зміст навчальних програм і підручників української мови та літературного читання для 5 класу закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин.

Актуальність дослідження обумовлена запитамі суспільства, новими вимогами, що ставляться до мовної освіти загалом і україномовної освіти учнів – представників національних меншин зокрема у зв'язку з імплементацією Закону України «Про освіту» (ст. 7) в частині навчання української мови як державної в закладах загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин, а також необхідністю реалізації наступності й перспективності мовно-літературної освіти учнів 5 класу ЗЗСО зазначеного типу. Вибір теми обумовлений необхідністю задовольнити практичні потреби шкіл з викладанням мовами національних меншин у царині навчання української мови та літературного читання, а саме: здійснити відбір змісту навчання, адекватного запитам здобувачів освіти, та його подальшу реалізацію у підручниках української мови та літературного читання.

Дослідження теми проводилося у кількох напрямках:

– вивчалася проблема відбору змісту навчання української мови як другої;

– було обґрунтовано доцільність пропедевтичного адаптивного курсу літературного читання у 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин;

– визначено оптимальний зміст навчання української мови та літературного читання у 5 класі шкіл зазначеного типу;

– здійснено відбір мовно-літературного матеріалу з погляду його потенціалу для формування ключових та предметних компетентностей, а також проведено його методичну організацію у рукописах відповідних підручників для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин (польською, румунською);

– експериментально перевірено ефективність розробленого змісту навчання.

Результати, одержані в ході експериментального дослідження, стосуються як теоретичних підходів до відбору змісту навчання, так і прикладних розробок – підручників, що забезпечують можливості впровадження компетентнісного підходу до навчання української мови та літературного читання у закладах загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин, а також слугують підґрунтям для успішного опанування цих навчальних предметів у наступних класах основної і старшої школи.

Соціальна значущість результатів дослідження виявляється в підвищенні якості і забезпеченні результативності української мовно-літературної освіти у ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин, вихованні особистості, яка усвідомлює своє місце в широкому полікультурному просторі України, уміє адаптуватися до життя в українському соціумі, виявляє толерантність до інших народів своєї держави; формуванні мовної особистості з достатніми комунікативними можливостями українською мовою як державною, а також забезпеченні передумов для подальшого використання української мови як засобу навчання в наступних ланках освіти, що набуває актуальності у зв'язку з імплементацією ст.7 Закону України «Про освіту».

ЗМІСТ

Вступна частина

Список авторів

Реферат

Зміст

Основна частина

Вступ

Характеристика окремих аспектів дослідження:

1. «Зміст української мовної освіти у 5 класі шкіл з навчанням мовами національних меншин та його дидактико-методичне забезпечення» (Петрук О.М., кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник; Шевчук Л.М., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник).

2. «Зміст літературного читання (українська мова) у 5 класі шкіл з навчанням мовами національних меншин та його дидактико-методичне забезпечення» (Петрук О.М., кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник; Кохно Т.Н., науковий співробітник; Хорошковська Т.П., науковий співробітник).

3. «Зміст соціокультурної лінії навчання української мови й літературного читання у 5 класі шкіл із викладанням мовами національних меншин та його дидактико-методичне забезпечення» (Богданець-Білокаленко Н.І., доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник; Курач Л.І., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник (0,5 ст.); Пілігач О.Г., старший науковий співробітник (0,5 ст.)).

Висновки

ОСНОВНА ЧАСТИНА

ВСТУП

Глобалізація сучасного світу, швидкоплинність соціально-економічних процесів та полікультурна реальність ставлять нові вимоги до освіти, спонукають до впровадження підходів до навчання, що забезпечують досягнення освітнього рівня, адекватного суспільним запитам і потребам здобувачів освіти.

У галузі навчання української мови як державної нова парадигма мовної освіти, що впроваджується на сучасному етапі і полягає передусім в компетентісно зорієнтованому і комунікативно спрямованому навчанні, потребує оновлення змісту та його реалізації у сучасних підручниках української мови як другої.

Компетентнісний підхід визначає спрямованість освітнього процесу на результат навчання, що розглядається як сформованість сукупності знань, розумінь, ставлень, цінностей, умінь, способів поведінки, інших компетентностей, які здатний реалізувати здобувач освіти після успішного завершення освітньої програми або окремих її частин.

Увага до розроблення дидактико-методичного забезпечення навчання української мови та літературного читання як ресурсу для формування ключових і предметних компетентностей зумовлена недостатньою ефективністю чинних програм і підручників, які побудовані за принципами навчання рідної мови, без урахування психологічних особливостей засвоєння другої мови, а також попереднього навчального і мовленнєвого досвіду учнів – представників національних меншин, а отже, не повною мірою забезпечують умови для формування комунікативних умінь учнів, їх готовності до спілкування українською мовою у життєвих і навчальних ситуаціях. Крім того, донині у школах із викладанням мовами національних меншин навчаються за програмою української літератури, призначеною для ЗЗСО з навчанням українською мовою, тобто рівень вимог до освітніх результатів учнів –

представників національних меншин значно завищено. Обсяг словникового запасу учнів, рівень сформованості читацької навички та інші суттєві фактори не дають можливості здобувачам освіти усвідомити досить складний матеріал, який запропоновано у чинних програмах і підручниках української літератури для 5 класу. Як результат – у школярів знижується інтерес до читання, виникають негативні емоції, зводяться нанівець зусилля вчителя прищепити любов до української літератури.

Здійснений аналіз теорії і практики організації процесу навчання української мови та літератури у 5 класі закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин засвідчив відсутність наступності між початковим і основним курсом мовно-літературної освіти учнів – представників національних меншин, недостатнє дидактико-методичне забезпечення навчання предметів як ресурсу для формування компетентностей [52; 91; 92; 93; 94; 113; 123]. Таким чином, можна констатувати наявність суперечності між потенційними можливостями упровадження нових підходів до мовно-літературної освіти і нерозробленістю дидактико-методичного забезпечення.

Дослідження проблеми, що стосується визначення змісту навчання української мови й літератури у школах з викладанням мовами національних меншин, передбачало з одного боку вивчення практики навчання, рівнів навчальних досягнень учнів 5 класу та труднощів, що супроводжують навчальний процес, з іншого – осмислення поняття *зміст* навчання української мови й літератури в освітніх закладах зазначеного типу, визначення теоретичних основ його відбору (загальних підходів, принципів) та проведення структурування змісту з урахуванням специфіки рідної мови учнів, труднощів в оволодінні українською мовою як другою та вікових особливостей здобувачів освіти.

Аналіз літератури з означеної проблеми свідчить, що поняття *зміст навчання* не має однозначного визначення. Так само існують різні підходи щодо відбору змісту навчання. На сьогодні науковий доробок з проблеми навчання

української мови як другої, неспорідненої представлено розрізненими публікаціями у фахових журналах, які здебільшого стосуються початкової ланки освіти [35; 85; 86; 112; 122]. Ґрунтовні наукові дослідження у цій галузі відсутні.

Аналіз чинних програм з української мови для основної школи закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин [92; 93; 94] свідчить, що орієнтиром для їх створення стали не наукові дослідження, а програми й підручники з української мови як рідної або ті, що розроблені для шкіл з російською мовою навчання. Авторами програм не враховано особливості української мови (у порівнянні з рідною), які ускладнюють навчальний процес, а також компетентісна й комунікативна спрямованість курсу української мови, на яку орієнтують нормативні документи [29; 39]. А зміст навчання української літератури для шкіл з викладанням мовами національних меншин, як уже зазначалося, не розроблено.

У процесі дослідження теми «Дидактико-методичне забезпечення навчання української мови й літературного читання у 5 класі шкіл із національними мовами викладання» науковими співробітниками було розроблено програми з української мови та літературного читання для 5 класу закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин, а також підручники української мови й літературного читання для 5 класу ЗЗСО з навчанням польською та румунською мовами.

У дослідженні проблеми відбору змісту навчання української мови в освітніх закладах зазначеного типу ми керувалися новими цілями й новими підходами до мовної освіти, визначеними у Державному стандарті та Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти [29; 38].

Одним з вагомих досягнень вітчизняної лінгводидактики останніх десятиліть можна вважати посилення комунікативної спрямованості шкільної мовної освіти, яка в першу чергу стосується роботи з текстом, залученням досягнень комунікативної лінгвістики (Бацевич Ф.), текстології

(Мельничайко В.), когнітивної та прагматичної лінгвістики (Пентилюк М., Горошкіна О.) [6; 14; 21; 47; 48; 67; 81; 82].

У галузі суміжних наук, зокрема психології, психолінгвістики й лінгводидактики, що стосуються навчання іноземних мов, значущими для нашого дослідження є напрацювання таких вчених, як Б. Беляєв, І. Зимня, О.О. Леонт'єв, Ю. Пасов, І. Салістра, А. Супрун та ін., роботи яких стосуються психології засвоєння другої мови (Беляєв Б., Виготський Л., Супрун А.) [7; 16; 101], психолінгвістики (Зимня І.; Леонт'єв О.О.) [41; 42; 59], формування комунікативних умінь (Зимня І., Леонт'єв О.О., Пасов Ю., Салістра І., Шубін Е.) [40; 60; 76; 77; 100], відбору змісту навчання (Супрун А.) та проблем методики навчання (Лapidус Б., Пасов Ю., Салістра І., Супрун А., Успенський Б., Цетлін В.) [51; 69; 76; 77; 101; 116; 117; 120] та ін.

У 2017 році співробітники відділу взяли участь у розробці програми Додаткових заходів щодо формування мовних компетентностей учнів загальноосвітніх навчальних закладів з навчання мовами національних меншин на 2017-2021 рр., які в подальшому були затверджені МОН України (наказ № 784 від 01.06.2017 р.) [32]. Реалізація зазначених заходів сприятиме створенню належних умов щодо формування мовних компетентностей учнів (спілкування державною, рідною мовою, мовами міжнародного спілкування), необхідних для успішної самореалізації в суспільстві, модернізації навчально-методичного забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів, здійсненню відповідної підготовки педагогічних кадрів в умовах реформування освіти.

У документі зазначено, що необхідно модернізувати навчальні програми з української мови та літератури, мов і літератур національних меншин для 5-9 класів, а також виокремити в курсі літературної освіти як пропедевтичний курс «Літературне читання» у 5 класі з метою забезпечення наступності між початковою й основною ланкою [32, С. 6 – 7].

У Державному стандарті метою освітньої галузі «Мови й літератури» є розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної та літературної компетентності, гуманістичного

світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій [29].

На досягнення цієї мети й націлена нова програма з української мови для 5 класу шкіл з навчанням мовами національних меншин [124]. Вона розроблена відповідно до Державного стандарту, хоча у ньому й не виписані окремо вимоги щодо навчання української мови у школах зазначеного типу. Програма зорієнтована на опанування переважно практичних умінь учнів з усного й писемного комунікативного мовлення та формування у них комунікативної компетентності. У цьому контексті ми керувалися настановою провідного лінгводидакта І.П. Гудзик, яка вважала, що шкільний курс української мови у зазначених закладах потрібно будувати не просто у комунікативному руслі, а значно ширше – на компетентнісній основі. За такого підходу зміст навчання не зводиться до знаннєвого компоненту, а передбачає цілісний досвід вирішення життєвих проблем, виконання ключових функцій, соціальних ролей тощо. Безперечно предметне знання за цих умов не зникає зі структури освіченості, навченості, а виконує в ній підпорядковану роль [23, С. 47].

Розроблена програма пропонується для усіх шкіл з національними мовами навчання. Специфічні особливості оволодіння знаннями та вміннями з української мови, пов'язані з особливостями рідної мови учнів, що є мовою навчання у школі, повинні враховуватись у підручниках під час тематичного планування уроків.

Програма відповідає змістовим лініям, які визначені Державним стандартом: мовленнєвій, мовній, соціокультурній, діяльнісній (стратегічній).

Мовленнєва та мовна лінії змісту навчання в програмі подано в таблицях. У них представлено не тільки зміст (теми) (права частина таблиці), а й очікувані результати навчання здобувачів освіти (ліва її частина), формування яких необхідно досягти в процесі роботи над цими темами. Ліва частина таблиці – головний орієнтир у визначенні напрямку роботи над зазначеним матеріалом, оскільки в ній названі вміння, які повинні бути результатом

навчальної діяльності з певної теми. Зауважимо, що серед зазначених вимог переважають ті, що стосуються застосування знань на практиці.

Мовленнєва лінія змісту передбачає роботу над розвитком в учнів умінь з усіх видів мовленнєвої діяльності. Під час поурочного планування зміст цієї роботи повинен бути розподілений таким чином, щоб усі види мовленнєвої діяльності були достатньо представлені в плані. Тематика текстів для слухання і читання, діалогів і монологічних висловлювань учнів визначається відповідно до основних сфер: персональної, соціально-побутової, освітньої, професійної, суспільної та сфери «природа».

Соціокультурна лінія змісту навчання – обов'язкова складова роботи над мовною та мовленнєвою лініями. Вона передбачає ознайомлення учнів з особливостями соціальних і національно-культурних відносин у суспільстві, розвиток умінь дотримуватися норм, які регулюють суспільні відносини.

Діяльнісна (стратегічна) лінія, як і соціокультурна, доповнює роботу над мовною та мовленнєвою лініями змісту. Вона передбачає розвиток загальнонавчальних умінь, а також оволодіння стратегіями, які визначають успішність мовленнєвої діяльності.

Зазначимо, що процес оволодіння учнями шкіл національних меншин державною мовою ми розглядаємо як інструмент їх соціалізації в українському суспільстві, що дає змогу реалізувати себе, свої потреби і плани у різних сферах життєдіяльності. Саме тому концептуальні засади нової програми з української мови складають компетентнісний, комунікативний, особистісно зорієнтований і діяльнісний підходи.

Під час проведеного дослідження *вперше* було розроблено програму з літературного читання для 5 класу ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин. У процесі відбору змісту навчання літературного читання у 5 класі шкіл з викладанням мовами національних меншин ми враховували складність відносин, що нині спостерігаються в українському суспільстві, актуалізують завдання гуманітарного розвитку особистості школяра. Виняткова роль у цьому процесі, безумовно, належить урокам української літератури, зокрема у

зкладах освіти зазначеного типу. Мета і завдання таких уроків, не залежно від мови викладання, багато в чому є тотожними, але, водночас, у закладах освіти з мовами навчання національних меншин є і певні особливості. Так спільними є завдання:

- поглиблення інтересу до читання, необхідність читання не лише як засобу отримання необхідної інформації, а і як способу проведення вільного часу, задоволення естетичних потреб, відпочинку;
- усвідомлення ролі літератури як засобу самопізнання і самотворення; використання досвіду читацької діяльності для розв'язання життєвих проблем;
- розвиток здобутих у початковій школі вмінь і навичок в усіх видах читацької діяльності; удосконалення вмінь аналізувати й інтерпретувати художній твір; збагачення читацького досвіду, розширення кола читання;
- розвиток емпатії, творчої уяви, образного мислення;
- оволодіння змістом української літератури, засвоєння й систематизація основних літературознавчих понять. Узагальнення і поглиблення знань про мистецтво слова, умінь розглядати художню літературу в контексті інших видів мистецтв;
- формування читацької культури, смаків, здатності сприймати художній твір з естетичних позицій, розглядати його в єдності змісту і форми, розрізняти художньо-ціннісні та низькопробні твори;
- розвиток чуття художнього слова, мовленнєвої культури, творчих здібностей, набуття досвіду літературно-творчої діяльності;
- вироблення загальнонавчальних, зокрема організаційно-діяльнісних умінь, здатності самостійно формувати індивідуальну навчальну траєкторію, керувати читацькою діяльністю, особистісним і читацьким розвитком;
- розвиток умінь працювати з різними видами інформації, зокрема й електронними, здійснювати пошуково-дослідницьку діяльність (знаходити, сприймати, аналізувати, оцінювати, систематизувати, зіставляти різноманітні факти та відомості).

Водночас, на нашу думку, в закладах освіти з навчанням мовами національних меншин вивчення української літератури має забезпечити реалізацію специфічних завдань, обумовлених низкою чинників, а саме:

- недостатність сформованості навички читання, оскільки у 1–4 класах читання є лише однією зі змістових ліній предмета «Українська мова», у межах якого формуються всі види мовленнєвої діяльності, зокрема й читацькі уміння та навички;

- вивчення української літератури відбувається мовою, якою діти поступово оволодівають у процесі навчання. Наші дослідження показали, що у школах з румунською мовою навчання у сім'ях респондентів 89% спілкуються румунською мовою, румунською і українською – 7% і лише 4% – українською.

Це визначає наступний чинник, а саме:

- незначний об'єм словникового запасу й недостатній рівень володіння українською мовою;

- українська література в зазначених закладах освіти є не лише предметом вивчення, але й важливим засобом навчання української мови;

- одночасне вивчення української, рідної й зарубіжної літератур, що має як позитивні аспекти (формування цілісної культурної картини світу; можливість актуалізувати літературознавчі терміни, опановані на суміжних уроках), так і негативні (психоемоційне перевантаження у зв'язку з великими обсягами літературного матеріалу, що пропонується для читання).

Зазначені фактори зумовили специфічні завдання уроків української літератури, які полягають в тому, щоб:

- розвивати навичку правильного, свідомого, виразного читання українською мовою вголос, швидкість якого має бути особистісно орієнтована на індивідуальний темп мовлення школяра, а також мовчки, щоб самостійно одержувати інформацію;

- забезпечувати активне засвоєння української лексики і розвиток навички усного мовлення через читання художніх творів;

- дотримуватися єдності аналізу художнього тексту і мовно-літературної складової, формувати не просто учня-читача, а й мовну особистість з достатніми комунікативними можливостями українською мовою як державною;
- формувати літературознавчу, культурологічну компетентності, що передбачають знання українських літературних творів і вміння співвідносити їх з авторами й епохою, розглядати твір у контексті соціокультурного процесу, зіставляти з літературою свого народу, висловлювати усно й письмово власну думку щодо прочитаного.
- забезпечувати інтеграцію з іншими предметами: українською мовою, рідною та зарубіжною літературою, історією, образотворчим мистецтвом, музикою;
- формувати соціокультурну компетентність, яка передбачає ознайомлення учнів з культурою українського народу, полягає в умінні встановлювати соціальні контакти, забезпечує адаптацію підростаючого покоління до життя в українському соціумі, поєднує почуття патріотизму й толерантного ставлення до інших народів, їх традицій, звичаїв, обрядів.
- забезпечити передумови для подальшого використання української мови як засобу навчання в наступних ланках освіти.

Програму з літературного читання для 5-го класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин побудовано згідно з Концепцією літературної освіти [49] та вимогами Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти [29] й орієнтовано на:

- гуманізацію змісту літературної освіти та виховання в учнів моральних, естетичних, соціальних і патріотичних цінностей;
- забезпечення мотивації до читання (доступність текстів, цікавість, усвідомлення важливості читання українських літературних творів для загальнокультурного розвитку та самореалізації);
- урахування специфіки роботи з літературними творами в закладах освіти з навчанням мовами національних меншин в умовах одночасного вивчення

творів української, рідної й зарубіжної літератури, що потребує спеціальних методичних підходів;

- забезпечення інтеграції з іншими предметами: українською й рідною мовами, літературою, історією, образотворчим мистецтвом, музикою тощо;
- розвиток критичного мислення учнів засобами української літератури;
- наближення змісту предмета до реалій і проблем сьогодення, збільшення для текстуального вивчення творів сучасних авторів, літератури рідного краю;
- реалізацію компетентнісного, особистісно зорієнтованого підходів до вивчення української літератури, створення умов для розвитку літературно-творчих здібностей, комунікативного мовлення школярів.

Зміст навчання літературного читання у 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин структуровано відповідно до змістових ліній, відображених у Державному стандарті: емоційно-ціннісної, літературознавчої, загальнокультурної, компаративної.

Емоційно-ціннісна лінія реалізується через такі завдання: сприяння розумінню учнями гуманістичного потенціалу та естетичної цінності творів української літератури; формування у школярів ціннісних орієнтирів засобами літератури; формування стійкого інтересу до читання художніх творів, розвиток в учнів власного ставлення до прочитаного; сприяння набуттю школярами досвіду переживань різної модальності та емоційно-ціннісних ставлень до описаних у літературних творах подій та явищ дійсності; формування бажання брати участь у літературно-творчій діяльності, що пов'язано із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань, реалізацією власної індивідуальності учня, відтворенням у творчих роботах та образах індивідуально неповторного чуттєвого досвіду школяра.

Завданнями *літературознавчої лінії* передбачено: ознайомлення учнів з найкращими здобутками українського красного письменства; розкриття жанрово-стильових особливостей художніх творів, сприяння розумінню учнями пізнавальної, естетичної, морально-етичної функцій української літератури; формування здатності розрізняти й оцінювати художні явища; ознайомлення

учнів з життям і діяльністю відомих українських письменників; актуалізація й закріплення теоретико-літературного матеріалу, який є тотожним і передбаченим у програмах з рідної та зарубіжної літератур.

Культурологічна лінія спрямовує на реалізацію таких завдань: усвідомлення творів художньої літератури як важливої складової мистецтва; розкриття особливостей творів, літературних явищ і фактів у широкому культурному контексті, залучення школярів до української народної культури – світу народної творчості; висвітлення зв'язків літератури з фольклором, звичаями, віруваннями, культурними традиціями українського народу; виховання поваги та толерантного ставлення до культури, традицій, мови людей інших національностей.

Компаративна лінія розгортається в навчальному процесі шляхом виконання низки завдань, спрямованих на виявлення міждіалітературних зв'язків, а саме на: формування у школярів досвіду порівняння літературних творів, компонентів їх (тем, мотивів, образів, поетичних засобів тощо), явищ і фактів, що належать до різних літератур, встановлення зв'язків між ними, зіставлення оригінальних творів, розгляд традиційних тем, сюжетів, мотивів, образів в українській і рідній літературах, сприяння розумінню духовної єдності літератур різних народів.

У закладах освіти з навчанням мовами національних меншин робота за окресленими напрямками є необхідною, проте недостатньою для повноцінного формування літературної компетентності учнів. З огляду на рівень мовленнєвого розвитку дітей після опанування початкового курсу української мови та їхній невеликий читацький досвід актуальним, на наш погляд, є виокремлення *мовленнєво-діяльної лінії*. Вона забезпечує подальше удосконалення вмінь слухати й розуміти літературні твори, розвиток читацьких умінь і навичок: читати вголос і мовчки, швидко орієнтуватися в тексті, аналізувати мову твору, визначати художні засоби вираження змісту, а також збагачення й активізацію словникового запасу учнів у процесі спілкування, обговорення змісту твору, удосконалення вмінь встановлювати причиново-

наслідкові зв'язки, знаходити в тексті описи, характеристики героїв тощо; націлює на посилення уваги до комунікативної спрямованості уроків української літератури, що забезпечує комплексну роботу з опанування ідейно-естетичної цінності творів та удосконалення мовленнєвих умінь і навичок учнів.

Для забезпечення розуміння прослуханого / прочитаного тексту має проводитися постійна й систематична робота над семантизацією окремих слів і виразів з наступною активізацією їх у мовленні у зв'язку з прочитаним художнім твором. Увага до слова, його значення, вимови, доречного вживання у мовленні має стати постійною турботою вчителя. Лише такий підхід, з одного боку, сприятиме збагаченню словникового запасу, з іншого – забезпечуватиме розуміння прочитаного.

Водночас, мовленнєво-діяльнісна лінія спрямована на використання інтерактивних методів роботи на уроці. Колективна творча діяльність (робота в парах і групах): розігрування уявних ситуацій зустрічі з автором, журналістом, бесіда з письменником про героїв твору, створення медіатекстів (інтерв'ю), уявна екранізація твору, драматизація, інсценізація, написання автору листа або повідомлення в чаті, системі скайп, створення медіатекстів (реклама книги, твору; радіо-, теле-, Інтернет-текстів) тощо має потенціал для розвитку комунікативних умінь, літературно-творчих здібностей п'ятикласників, формує уміння працювати в команді, взаємодіяти з іншими задля вирішення певних завдань.

Структура програми є відкритою для вибору як певних текстів для читання, так і тлумачення їх, інтерпретації в підручниках. Учитель може добирати інші твори та замінювати їх на свій розсуд. Програмою не регламентовано послідовність і ступінь вивчення творів (детальне чи оглядове). Кількість годин на вивчення розділів, наведена в програмі, є орієнтовною. Тому вчитель, урахувавши підготовку свого класу до сприйняття й розуміння літературних текстів та виходячи з конкретних умов навчання, має право самостійно змінювати кількість годин, збільшуючи чи зменшуючи їх у межах

визначеного в навчальному плані часу або додаючи години з варіативного змісту.

У визначенні цілей під час вивчення того чи іншого твору (розділу) орієнтиром для вчителя мають бути *очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності* учнів (ліва колонка таблиці).

Відібраний зміст навчання української мови і літературного читання у 5 класі шкіл з викладанням мовами національних меншин було реалізовано у чотирьох рукописах підручників: «Українська мова» для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською мовою; «Українська мова» для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою; «Літературне читання» для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською мовою; «Літературне читання» для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою.

Основоположними для нашого дослідження є роботи, що стосуються підручникотворення (Гранкін Г., Гудзик І., Лернер І., Редько В., Савченко О., Хорошковська О., Хуторський О.) [25; 35; 43; 65; 89; 95; 98; 111; 114], напрацювання у галузі методики навчання рідної мови (Голуб Н., Горошкіна О., Новосьолова В., Пентилюк М., Хомяк І., Шелехова Г., Ярмолук А.) [18; 19; 20; 34; 48; 67; 81; 82; 108], а також дослідження, що стосуються методики навчання близькоспоріднених мов (О. Біляєв, І. Гудзик, Н. Пашківська, О. Хорошковська, Н. Яновицька) [9; 10; 23; 24; 25; 26; 78; 79; 80; 109; 110].

На сучасному етапі комунікативний підхід до навчання мов загалом, і української як державної зокрема, є основоположним. Це визначено у Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти [38] й у низці нормативних документів України (державному стандарті, концепції, навчальних програмах) [29; 37; 50; 92; 93; 94].

У нашому дослідженні комунікативність як провідна ідея побудови курсу української мови для шкіл з національними мовами викладання є тією «віссю», навколо якої об'єднано зміст навчального матеріалу, способи його презентації та технології навчання. У підручниках української мови для 5 класу

закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами отримали свій розвиток і практичне втілення ідеї комунікативного підходу до навчання мови, окреслені та напрацьовані у дослідженнях зарубіжних та вітчизняних науковців [18; 20; 23; 31; 33; 47; 48; 70; 72; 76; 77; 79; 82 та ін.]. Крізь призму комунікативності переосмислено сутність навчального матеріалу з огляду його доцільності, відповідності комунікативним потребам учнів та достатності для забезпечення їхніх комунікативних намірів; визначено найбільш оптимальні способи викладу мовного матеріалу, які дозволяють позбутися зайвої теоретизації, притаманної чинним підручникам, та водночас забезпечують розв'язання комплексу завдань, що стосуються формування умінь з усіх видів мовленнєвої діяльності. Акцент змісту підручників зміщено з традиційного накопичення нормативно визначених знань, умінь і навичок на формування й розвиток в учнів здатності до мовленнєвої взаємодії, а також застосовування набутого досвіду успішних дій у навчальних та життєвих ситуаціях.

У процесі дослідження ми виходили з того, що сучасний підручник української мови – це розгорнута модель навчального процесу, яка передбачає активну роль самих учнів, залучає їх до процесу не лише засвоєння мовної інформації, а й активної комунікації [23; 24; 43; 74]. Ми суголосні з думкою Н. Голуб про те, що у процесі опанування мовного матеріалу, мовної одиниці певного рівня, необхідно розглядати їх «не лише як структурні компоненти у системі мови, але й як ефективні мовленнєві засоби», виявляти можливості для гармонійної комунікації [18, С. 14]. Оскільки навчити спілкуванню можна лише через спілкування, саме тому в підручники введено персонажів, які є співрозмовниками учнів. Вони розповідають, дають поради, допомагають, залучають (спонукають) до розмови, навчаються разом з ними. Таким чином, створено ефект спілкування, активне залучення учнів до діалогу.

Оскільки одним із завдань навчання української мови як другої є розвиток діалогічного мовлення, воно має бути повною мірою представлене у підручнику. Ідеї особистісно-орієнтованого навчання, які отримали своє

втілення і розвиток у змісті розроблених підручників, спонукали нас відійти від традиційного відстороненого монологічного повідомлення навчального матеріалу до його викладу у формі діалогу з учнем. Спостереження, проведені під час експериментального навчання, засвідчили, що діалогічний виклад дозволяє активізувати увагу учнів, викликати інтерес, залучити до співробітництва тощо.

Комунікативний підручник – це не лише практикування в усному говорінні; це навчання читання, аудіювання, говоріння та письма одночасно. Адже для того, щоб учні могли спілкуватися, потрібно вправлятися не лише в усному мовленні, а й самостійно утворювати фрази, поєднувати лексичний і граматичний матеріал в речення. Використання в підручниках завдань на розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності робить їх комунікативно спрямованим. Доцільність окресленого підходу пояснюється наявністю тісного взаємозв'язку між цими видами мовленнєвої діяльності. Крім того, урізноманітнення такої роботи на уроці знижує втомлюваність учнів, підвищує інтерес до вивчення мови. Цінним є матеріал, що демонструє практичну значущість оволодіння аудіативними вміннями, різними видами читання, завдання, що звернені до попереднього мовленнєвого досвіду учнів, спонукають до аналізу себе як слухача, читача, мовця. Заслужують на увагу завдання, які знайомлять п'ятикласників з окремими комунікативними стратегіями, що можуть використовуватися для досягнення порозуміння між комунікантами.

Таким чином, комунікативність розглядається нами як концептуальна основа побудови підручників української мови для шкіл з викладанням мовами національних меншин, оскільки найповніше відповідає меті навчання – формуванню комунікативної компетентності учнів.

На особливу увагу заслуговує методичний апарат, який не обмежує роботу вчителя академічним аналізом тексту і його складових, а спрямовує навчальну діяльність на розкриття багатогранності ситуацій, звернення до особистого досвіду учнів, сприяє вихованню толерантності, плюралізму,

формуванню умінь налагоджувати і підтримувати контакти, здатності сприймати ситуації з різних сторін, аналізувати події, враховуючи інтереси всіх її учасників. У методичному апараті підручників закладено можливості для навчання учнів спілкуватися у формі діалогу культур.

До методичного апарату підручників української мови для 5 класу шкіль з мовами навчання національних меншин (польською, румунською) ми відносимо *апарат організації засвоєння*, а саме: завдання до вправ, запитання, пам'ятки, зразки виконання завдань та оформлення записів, інструкції, алгоритми виконання дій, таблиці, схеми, довідки, а також *апарат орієнтування*, до якого належать передмова, зміст навчального матеріалу підручника, рубрикація, мовні позначення, покажчики тощо.

У своєму дослідженні ми розглядаємо методичний апарат як структурний елемент, який, з одного боку, для учня є джерелом навчального матеріалу та інструментом для його засвоєння, що спрямовує пізнавальну діяльність школяра у процесі засвоєння змісту підручника, навчає вчитися, а з іншого боку, – слугує для вчителя керівництвом до організації освітнього процесу, розкриває перед ним логіку навчання української мови як другої і тим самим формує педагогічну свідомість. Таким чином, методичний апарат підручників української мови організовує, регламентує і скеровує діяльність учнів і вчителя на уроці.

Методична організація навчального матеріалу у підручниках – це та складова, що націлює процес опанування української мови на формування ключових і предметних компетентностей.

У підручниках вміщено завдання, які забезпечують мотиваційний аспект вивчення розділу, теми, мовного явища чи категорії; визначають мету роботи і поступово підводять учня до самостійного цілепокладання; навчають знаходити потрібну інформацію, набувати осмисленого ставлення до неї; планувати виконання роботи, усвідомлювати послідовність кроків, які треба виконати; націлюють на самоконтроль або взаємоперевірку, спонукають до виправлення, вдосконалення, доопрацювання.

Крім того, в підручниках наявні завдання, які спонукають учнів до критичного мислення й висловлення власної думки, аргументації власної позиції, вираження рефлексивно-оцінювальних суджень на основі особистого навчального й життєвого досвіду. Такі завдання орієнтують учнів на застосування різних прийомів, форм і способів мовленнєвої взаємодії, формують у них навички співпраці, виховують взаєморозуміння і толерантне ставлення одне до одного.

Можемо стверджувати, що великий відсоток завдань підручників сформульовано таким чином, щоб створювати умови для прояву мовленнєвої активності учнів, залученні їх користуватися мовленням з реальною комунікативною метою, спонукати до міркувань, висловлення власної думки. Широко представлена робота в парах, малих групах, тобто взаємодія з іншими комунікантами (однокласниками, вчителем, друзями), що є показником комунікативно орієнтованого і компетентнісного навчання.

Ілюстрації, схеми, таблиці та інший графічний матеріал є методично доцільним у підручниках української мови. Він слугує розкриттю змісту основного матеріалу, доповнює і конкретизує його, в окремих випадках він має самостійне інформативне навантаження, сприяє розвитку абстрактного мислення, забезпечує моделювання змісту виучуваного матеріалу, посилює емоційний вплив підручників і таким чином допомагає підвищити ефективність сприймання і засвоєння навчального матеріалу. Ілюстративний матеріал підручників також має великий потенціал для створення учнями діалогічних і монологічних висловлювань.

Загалом методичний апарат підручників української мови для 5 класу шкіл з викладанням мовами національних меншин (польською, румунською) має виразне компетентнісне спрямування, є не лише інструментарієм для засвоєння навчального матеріалу, а й сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей учнів.

Для учня підручник – джерело, зміст і інструмент засвоєння навчального матеріалу та розвитку, формування ключових і предметних компетентностей.

Водночас він – не єдиний носій навчальної інформації, тому в його змісті учень має знаходити орієнтири для подальшої роботи відповідно до своїх пізнавальних можливостей і потреб самостійно вчитися.

З цією метою у підручниках вміщено пам'ятки, зразки міркувань, алгоритми виконання завдань, спрямовані на формування пізнавальних умінь і навичок. У пам'ятках розкривається зміст і послідовність дій, необхідних для виконання завдання, послідовність розумових операцій, опис прийомів мислення. Схематична наочність (схеми, діаграми, таблиці) сприяє розвитку абстрактного мислення, забезпечує моделювання змісту виучуваного матеріалу, завдяки чому учень оволодіває продуктивними видами діяльності, зокрема аналітичною, планувальною, оцінювальною.

Розгляд навчання української мови як державної у міжкультурному контексті зумовив включення у зміст підручника навчального матеріалу (текстів, завдань), який спонукає учнів до проведення паралелей між культурами українського і польського / румунського народів, розкриває спільні цінності та формує на основі інформації про культуру й історію народів громадянську позицію.

Успішність опанування української мови учнями – представниками національних меншин перебуває у прямій залежності від активної зацікавленості предметом, бажання знати його. Результати експериментального навчання засвідчили, що змістове наповнення та ілюстративне оформлення підручників української мови для 5 класу ЗЗСО з навчання мовами національних меншин (польською, румунською) цілком забезпечують мотивацію учнів до вивчення предмета.

Навчальний матеріал підручників літературного читання для 5 класу шкіл з мовами навчання національних меншин підпорядковано реалізації мети, визначеній у Державному стандарті та програмі [29]. В їх основу покладено компетентнісний і комунікативний підходи до навчання літератури.

В основу добору текстів для читання в підручниках покладено такі критерії:

- урахування художньої цінності літературних текстів, виховного потенціалу їх;
- доступність цих текстів. Пропоновані для читання тексти адаптовано для учнів – не носіїв української мови з урахуванням таких факторів, як недостатність сформованості в них навички читання українською мовою та обмежений словниковий запас;
- урахування кола читацьких інтересів п'ятикласників. Дібрано цікаві тексти для і про дітей, уведено розділ «Твої ровесники. Світ пригод і фантастики».

Крім того, у процесі добору текстів ми враховували результати проведеного нами дослідження [52; 53], яке засвідчило, що лише 10% анкетованих читають художні твори кожного або майже кожного дня; 35% – один раз або двічі на тиждень; 50% читають рідко і 5% ніколи не читають або майже не читають.

Це дає підстави зробити висновок, що у значної кількості учнів не сформовано інтерес до читання як способу проведення вільного часу, задоволення естетичних потреб, відпочинку.

Зважаючи на це, під час конструювання змісту рукописів підручників літературного читання ми намагалися дібрати цікаві різножанрові твори. Так, в них було вміщено твори не лише класичної української літератури, а й сучасних письменників – переможців літературних конкурсів.

Тексти підручників різні за жанрами й тематичним спрямуванням. Це твори про дітей, їхні взаємини, про природу, історичне минуле українського народу тощо. Їх змістове наповнення сприяє формуванню в учнів морально-етичних якостей особистості, вчить доброти, людяності, порядності, чесності.

Відбір навчального матеріалу в підручниках здійснено з урахуванням взаємозв'язку між системою теоретико-літературних понять, які учні вивчають на уроках рідної, зарубіжної та української літератур.

Зауважимо, що в підручниках не вміщено традиційних визначень літературних понять. Їх зміст розкривається через вступні статті, які є цікавими й доступними для учнів і сприяють актуалізації знань, здобутих раніше на

уроках рідної та зарубіжної літератур, та спонукають до мисленнєвої діяльності. Самі ж літературознавчі поняття наведено в словниках літературознавчих термінів наприкінці підручників.

На особливу увагу заслуговує методичний апарат підручників. Його розроблено таким чином, щоб спрямовувати вчителя не лише на відтворення учнями змісту творів, а й на поглиблене розуміння описаних подій, виявлення власного ставлення до прочитаного, героїв, їхніх учинків; усвідомлення ідейно-художньої цінності твору.

Крім того, у методичному апараті наявні завдання, зорієнтовані на осмислення жанрової специфіки твору, його характерних ознак (міф, легенда, казка, вірш, оповідання тощо), а також удосконалення читацьких умінь і навичок; збагачення словникового запасу, формування комунікативної компетентності п'ятикласників, розвитку їх літературно-творчої діяльності, виховання вдумливого читача із самостійним критичним мисленням.

Новим у підручниках також є те, що учням запропоновано завдання порівняти тексти, що належать до української та рідної літератур. Це дозволить формувати в учнів уявлення про близькість світовідчуття багатьох народів.

Усвідомлення змісту прочитаного тексту учнями забезпечує наявність у підручниках завдань, що передбачають словникову роботу. З цією ж метою в підручники введено двомовні перекладні словники.

Значна кількість завдань передбачає роботу в парах і групах. Це дає змогу залучити до роботи всіх учнів класу, забезпечує можливість кожному висловитися з приводу прочитаного, вчить поважати думку співрозмовника, формує навички роботи в колективі.

Цікавими й корисними є завдання, що залучають дітей до спілкування з Інтернетом як сучасним засобом вирішення пізнавальних, читацьких, комунікативних і творчих завдань, націлюють учителя на забезпечення інтеграції на уроках літературного читання з іншими навчальними предметами.

Завдання до текстів сформульовано таким чином, щоб учні мали можливість не лише відповісти на запитання до прочитаного тексту, а й

подискутувати, висловити власну думку тощо.

З метою мотивації дітей до читання творів української літератури, методичний апарат має особистісно зорієнтоване спрямування: запропоновані завдання передбачають різний рівень складності та пропонують виконання завдань за вибором.

Апробація рукописів під час дослідного навчання у 5 класах закладів загальної середньої освіти з викладанням польською й румунською мовами дозволяє стверджувати, що закладені в підручниках «Літературне читання» підходи сприяють досягненню визначеної в Державному стандарті мети літературної освіти.

Освітньою реформою передбачено, що головною метою навчання стане не отримання суми знань, а оволодіння учнями певним набором компетентностей та наскрізних вмінь. Закон України «Про освіту» визначає компетентність як «динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей, що визначають здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну або подальшу навчальну діяльність» [39].

Щоб гідно жити й реалізувати себе, особистість має бути компетентною в різних сферах діяльності. Школа покликана забезпечити досягнення таких освітніх результатів, які б відповідали і цілям розвитку особистості, і сучасним вимогам суспільства, має створити умови для розкриття потенціалу учнів, їх інтеграції в соціокультурний простір. Усе це підкреслює значущість формування соціокультурної компетентності учнів, зокрема й представників національних меншин України.

Соціокультурна компетентність була предметом досліджень зарубіжних (М.А. Бердяєв, Е. Боголюбова, Дж. Вальдес, Б. Гершунський, В. Зінченко, М. де Карло, В. Ледньов, Б. Ліхачова, Н. Пахомов, А. Пече, К. Роджерс, Н. Розов, П. Сорокін, Н. Щуркова та ін.) [57; 58; 64] та вітчизняних науковців (Г. Бал, І. Бех, В. Буряк, А. Глузман, С. Гончаренко, М. Євтух, І. Зязюн, В. Кремінь, Н. Ничкало, О. Першукова та ін.) [5; 11; 54; 55; 56; 105; 115; 119].

Попри наявність чималої кількості досліджень у науковій літературі нема однозначного визначення поняття соціокультурної компетентності. У процесі аналізу публікацій натрапляємо на чимало дефініцій, в яких експліковано поняття компетентності, пов'язаної зі знаннями про країну, етнос, мова якого вивчається, відомостями про його культуру, явища матеріального і духовного життя народу, соціальні норми мовленнєвої поведінки тощо. Найчастіше в науково-методичній літературі дослідники оперують такими термінами, як етнокультурознавча компетентність, країнознавча, культурологічна, лінгвокраїнознавча, соціокультурна, соціолінгвістична тощо.

Як бачимо, складники усіх цих термінів так чи інакше відображають зміст компетентності: знання про країну, етнос, соціум через мову (лінгво), культуру. А також взаємозалежний зв'язок: людина – суспільство (соціум) – мова – культура.

У своєму дослідженні ми дотримуємося назви соціокультурна компетентність, оскільки в нормативних документах, зокрема в програмі з української мови для закладів загальної середньої освіти з мовами навчання національних меншин, визначено соціокультурну змістову лінію, яка власне й спрямована на формування соціокультурної компетентності учнів.

Соціокультурна змістова лінія передбачає: ознайомлення учнів з особливостями соціальних і національно-культурних відносин в нашому суспільстві; розвиток у школярів умінь дотримуватися норм, котрі регулюють суспільні відносини; ознайомлення з українською культурою, звичаями українського народу.

Важливим завданням роботи над соціокультурною змістовою лінією є стимулювання інтересу до української культури, виховання доброзичливого, зацікавленого ставлення до неї, уміння налагоджувати і підтримувати контакти з носіями цієї культури.

Як бачимо, усі компоненти соціокультурної компетентності взаємопов'язані через поняття культурного й соціального контекстів. Суть соціокультурної компетентності полягає в здатності й готовності особистості

усвідомлено застосовувати знання соціального й культурного контекстів країни в різних ситуаціях спілкування.

Реалізація соціокультурної змістової лінії здійснено шляхом відбору і вміщення соціокультурних відомостей у зміст підручників. Розробляючи дидактико-методичні засади реалізації соціокультурної змістової лінії навчання української мови і літературного читання, ми спиралися на думку М Греб про те, що художній текст формує і розвиває етичні потенції особи за рахунок поєднання конкретно-історичного, національно-особливого і загальнолюдського компонентів твору, показуючи нерозривний зв'язок дійсності «своєї» країни, її культури з історичним розвитком і дійсністю культури світової. Особливу значущість художніх текстів дослідниця аргументує твердженнями психологів про те, люди більшою мірою схильні розбирати й оцінювати вчинки та відчуття літературних героїв, ніж свої власні. Саме у художньому тексті часто трапляються діалоги, де використовуються різні форми мовного узусу, формули ввічливості, фонові і безеквівалентна лексика. Це у свою чергу дозволяє краще зрозуміти специфіку і своєрідність культури іншої мови» [22, С. 184].

З творів художньої літератури учні дізнаються про моральні, етичні, духовні цінності минулих поколінь і своїх сучасників; про ставлення народу до країни в якій вони мешкають; про взаємини народу і релігії; взаємини людини і суспільства; про сімейний і побутовий устрій; про національні звичаї, обряди тощо. Отже, художній твір розглядаємо як джерело соціокультурного розвитку особи дитини – учня п'ятого класу шкіл з навчанням мовами національних меншин.

Слід зазначити, що методичний супровід соціокультурних відомостей у підручниках української мови і літературного читання забезпечує цілеспрямовану роботу з формування соціокультурної компетентності учнів – представників національних меншин у процесі опанування мовно-літературного курсу.

Ґрунтуючись на результатах спостережень, проведених під час експериментального навчання у закладах загальної середньої освіти з викладанням польською й румунською мовами, можемо зробити висновок, що дидактичний матеріал і його методичний супровід у підручниках української мови і літературного читання для 5 класу зазначеного типу шкіл розроблено таким чином, щоб забезпечити послідовну й ефективну роботу з формування в учнів соціокультурної компетентності. Прогнозуємо, що результатом такої роботи буде цілісна особистість, здатна до самоідентифікації, яка буде характеризуватися новим поглядом на своє існування у мультинаціональному і полікультурному середовищі, буде толерантною і терпимою, усвідомлюватиме відмінності між мовами та культурами, проявлятиме гнучкість в умінні використовувати варіативні стратегії і тактики, корегуватиме власну мовленнєву поведінку з урахуванням ситуації спілкування.

ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Зміст української мовної освіти у 5 класі шкіл з навчанням мовами національних меншин та його дидактико-методичне забезпечення (Петрук О.М., Шевчук Л.М.)

За даними Першого Всеукраїнського перепису населення (2001 р.) в Україні мешкає понад 150 тисяч румунів і понад 144 тисячі поляків. З метою забезпечення прав національних спільнот на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвитку етнокультури у місцях їх локального проживання функціонують загальноосвітні навчальні заклади з національними мовами викладання. Випускники цих шкіл, громадяни України, мають опанувати державну мову на рівні, який би забезпечував їм успішну соціалізацію в українському суспільстві.

Аналіз змісту навчання української мови як державної в основній школі [92; 93; 94] засвідчив, що відповідні програми й підручники створювались з орієнтацією на зміст навчання української мови як рідної, без урахування психологічних особливостей засвоєння другої мови. Причина в тому, що до цього часу в Україні не розроблено теорію й методику навчання української мови як державної в основній і старшій школі. Таким чином, у авторів чинних програм і підручників відсутні орієнтири, на які б вони могли спиратися у своїй роботі.

Відсутність відібраного на науковій основі оптимального змісту мовно-літературної освіти, який би забезпечував формування в учнів комунікативної і соціокультурної компетентностей, та методична недосконалість підручників позначилися на якості навчання української мови як державної у школах з національними мовами викладання, про що неодноразово засвідчували результати ЗНО.

Саме тому постала необхідність у відборі змісту навчання української мови, а також розробці підручників, які б максимально враховували попередній

навчальний і комунікативний досвід учнів, забезпечували формування ключових і предметних компетентностей.

Об'єктом дослідження був процес навчання української мови і літературного читання учнів 5-х класів шкіл з викладання мовами національних меншин (польською, румунською).

Предметом дослідження – структура, зміст та дидактико-методичне забезпечення мовно-літературної освіти у 5-му класі шкіл з навчанням польською та румунською мовами.

Мета дослідження полягала у відборі оптимального змісту навчання української мови у 5-му класі шкіл з викладанням польською й румунською мовами, враховуючи:

- рівень володіння учнями уміннями і навичками з усіх видів мовленнєвої діяльності українською мовою;
- результати порівняльного аналізу мовних систем (української й рідної);
- комунікативну необхідність мовленнєвих одиниць та частотність їх уживання;
- наступність у формуванні ключових і предметних компетентностей.

Мета дослідження потребувала розв'язання таких *завдань*:

- провести аналіз літератури з проблеми дослідження;
- з'ясувати труднощі, які виникають під час засвоєння української мови учнями шкіл з навчанням мовами національних меншин;
- визначити зміст навчання української мови у 5-му класі шкіл з викладанням мовами національних меншин (у співавторстві);
- розробити рукописи підручників «Українська мова» для 5 класу шкіл з навчанням польською та румунською мовами.

У процесі дослідження використовувалися теоретичні та емпіричні *методи*.

Теоретичні:

- аналіз джерелознавчої бази дослідження та розробка теоретичних основ змісту навчання і його структурування;

– кількісно-якісний аналіз результатів дослідження;

емпіричні:

– спостереження на уроках, вивчення шкільної документації, анкетування, бесіди з учителями й учнями;

– експериментальне навчання.

Дослідження поставленої проблеми проводилося в 3 *етапи*.

На I етапі було опрацьовано фахову літературу з теми дослідження, вивчено стан проблеми в практиці роботи шкіл, проведено спостереження на уроках української мови та літератури у 5-х класах, індивідуальні бесіди з учнями й учителями, батьками, анкетування, вивчення шкільної документації, констатуючі зрізи результатів навчання та їх кількісний та якісний аналіз. Було відібрано і структуровано зміст української мовної освіти у 5 класі шкіл з навчанням мовами національних меншин та здійснено подальшу його апробацію (пошуковий експеримент), за результатами якої розроблені матеріали було доопрацьовано.

На II етапі було сконструйовано зміст підручників української мови для 5 класу ЗЗСО з навчанням польською та румунською мовами з урахуванням особливостей рідної мови учнів та рівня сформованості їхніх умінь і навичок з усіх видів мовленнєвої діяльності. Змістове наповнення підручників підпорядковано основній меті навчання української мови як другої – сформуванню комунікативну компетентність учнів – представників національних меншин, що передбачає розвиток умінь з усіх видів мовленнєвої діяльності, оволодіння основами комунікативної поведінки, набуття нового досвіду мовленнєвої взаємодії у різноманітних ситуаціях, а також формування їхньої соціокультурної компетентності, долучення до української культури, виховання громадян України, які володіють державною мовою, використовують її у всіх сферах суспільного життя.

Крім того, підготовлено експериментальні матеріали, розроблено план експериментальної роботи. У ході експериментального навчання на базі закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою:

Годинівський НВК, Горбівська ЗОШ та Молницька ЗОШ Герцаївського району Чернівецької області та закладів загальної середньої освіти з навчанням польською мовою: СЗШ № 10 ім. св. Марії Магдалени (м. Львів), Мостиська ЗОШ № 3 I-III ступенів Мостиської міської ради Львівської області було перевірено ефективність дидактико-методичного забезпечення змісту української мовної освіти у 5 класі шкіл з викладанням мовами національних меншин (польською, румунською).

На III етапі дослідження здійснено аналіз і узагальнення результатів експерименту; внесено корективи у рукописи програм і підручників відповідно до результатів дослідного навчання; організовано рецензування рукописів, підготовлено пакет документів та подано рукописи підручників в Інститут модернізації змісту освіти для проведення науково-методичної експертизи та надання відповідного грифа.

Результати: статті, рукопис програми з української мови для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, рукописи підручників «Українська мова» (2) для закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вперше на науковій основі відібрано і структуровано оптимальний зміст навчання української мови у 5 класі шкіл з викладанням мовами національних меншин. Зміст української мовної освіти реалізовано в підручниках «Українська мова» для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами.

Результати дослідження мають *теоретичне і практичне значення* для організації навчання української мови у школах з викладанням румунською та польською мовами та адресовані учителям-словесникам шкіл зазначеного типу, викладачам педагогічних вишів, методистам, студентам. *Практична цінність* завершеної НДР полягає у підвищенні рівня володіння українською мовою учнями 5-х класів шкіл з викладанням мовами національних меншин.

Публікації (за весь період НДР):

1. Петрук О.М. Добір змісту навчання української мови для формування соціокультурної компетентності в учнів 5 класу закладів освіти з мовами викладання національних меншин / О.М. Петрук // Сучасний урок : Науково-методичний журнал. Частина I. – Дніпро : Видавництво «Інновація», 2018. – С. 17–22.

2. Петрук О.М. Методичний апарат підручника української мови для 5 класу шкіл з мовами навчання національних меншин // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік. – К. : Інститут педагогіки, 2017 – С. 135–136.

3. Петрук О.М. Особливості змісту підручника української мови для 5 класу ЗЗСО з навчанням румунською мовою / О.М. Петрук // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2018 рік. – К. : Інститут педагогіки, 2018. – С. 61-62.

4. Петрук О.М. Особливості програми з української мови для 5 класу шкіл з національними мовами навчання // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік. – К. : Інститут педагогіки, 2016. – С. 180–181.

5. Петрук О.М. Підручник української мови як засіб формування комунікативної компетентності учнів 3-4 класів шкіл з мовами навчання національних меншин // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол. ; голов. ред. – О. М. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2017. – Вип. 18. – 282 с. – С.139–147.

6. Петрук О. М. Підручники української мови для початкових класів шкіл з навчанням мовами національних меншин: сучасний стан і тенденції розвитку / О.М. Петрук // Проблеми сучасного підручника: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 18–19 травня 2018 р., м. Мінськ. – К. : Педагогічна думка, 2018. – 112 с. – С. 63–67.

7. Петрук О.Н. Создание учебников украинского языка для школ с обучением на языках национальных меньшинств: опыт и перспективы развития // Веснік адукацыі. – 2018. – № 10. – С. 15–17.

8. Реалізація компетентнісного та комунікативного підходів у процесі навчання мов у сучасних закладах освіти» / Н. Кудикіна, Н. Яновицька, О. Петрук, Т. Кохно, Т. Хорошковська // Сучасний урок : Науково-методичний журнал. Частина I. – Дніпро : Видавництво «Інновація», 2017. – С. 44–46.

9. Шевчук Л.М. Навчання української мови в умовах білінгвізму: від читання до текстотворення. / Л.М. Шевчук. // Українська мова у світі : Збірник матеріалів IV Міжнародної науково-практичної конференції, 17 серпня 2018 р. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. – С. 224-231.

10. Шевчук Л.М. Психолого-педагогічні основи розвитку творчої особистості у контексті текстотворчої діяльності. / Л.М. Шевчук. // Розвиток творчої особистості в сучасних умовах : матер. Всеукр. наук.-практ. учн.-студ. конф., 2 листопада 2018 р. Університет сучасних знань, 2018. – С. 11-13.

11. Шевчук Л.М. Специфіка української мовної освіти у 5 класі ЗЗСО з навчанням польською мовою. / Л.М. Шевчук. // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2018 рік. – К. : Інститут педагогіки, 2018. – С. 62-63.

12. Шевчук Л.М. Сучасні тенденції реалізації компетентнісного підходу у навчанні української мови учнів 5 класу закладів освіти з мовами навчання національних меншин. / Л.М. Шевчук. // Сучасний урок: науково-методичний журнал. Частина 1. – Дніпро: вид-во «Інновація», 2018. – С. 22–26.

13. Шевчук Л.М. Формування текстотворчих умінь школярів як важливий складник якісної освіти. / Л.М. Шевчук. // XIV Міжнародна конференція «Стратегія якості у промисловості і освіті» (4–7 червня 2018 р., Варна, Болгарія) : Матеріали. У 2-х томах. (Упор. Хохлова Т.С., Ступак Ю.О.) – Дніпро-Варна, 2018. – Том 2. – С. 278–282.

14. Яновицька Н. Граматичні вправи як основа засвоєння української мови в початкових класах // Початкова школа. – 2017. – № 8. – С. 42–46.

15. Яновицька Н. І. Наступність у навчанні української мови як державної / Н.І. Яновицька // Анотовані результати науково-дослідної роботи

Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2016. – С. 180-181.

16. Яновицька Н.І., Петрук О.М. Проект навчальної програми з української мови для 5 класу шкіл з національними мовами навчання / Н.І. Яновицька, О.М. Петрук // Українська мова і література в школі. – 2016. – № 6 – С. 34–42.

2. Зміст літературного читання (українська мова) у 5 класі шкіл з навчанням мовами національних меншин та його дидактико-методичне забезпечення (Петрук О.М., Кохно Т.Н., Хорошковська Т.П.)

Входження України в європейський освітній простір ставить перед сучасною школою нові вимоги щодо якості освіти, компетентнісного підходу в організації і проведенні навчально-виховного процесу.

На сучасному етапі розвитку української державності особливої актуальності набувають уроки української мови та літератури в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, оскільки їх основною метою, як зазначено у «Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти», є «розвиток особистості учня, формування в нього мовної і читацької культури, комунікативної та літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, активної громадянської позиції». До того ж уроки літератури є не лише джерелом пізнання життя, а й інструментом виховання і розвитку особистості школяра.

Проте аналіз стану науково-методичного забезпечення навчання української літератури [2; 46; 52; 53; 75; 91; 102; 104] та формування читацьких умінь учнів середньої ланки закладів загальної середньої освіти засвідчує, що існує тенденція «пристосування», коригування одних і тих самих програм і підручників для шкіл усіх етнічних меншин, нехтуючи тим самим психолого-лінгвістичними особливостями засвоєння державної мови не українцями, специфікою рідної мови учнів.

Так, програми й підручники, за якими навчаються учні закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин, адресовані дітям, для яких українська мова є рідною. А для учнів шкіл з навчанням польською та румунською мовами повноцінне сприйняття літературного твору ускладнюється, оскільки їхній рівень словникового запасу ще незначний, а володіння українською мовою як державною також недостатньо сформовано. Крім того, у випускників початкової школи не завжди на достатньому рівні сформована й технічна сторона навички читання, оскільки

початкова школа формує всі види мовленнєвої діяльності, у тому числі й читацькі вміння, а кількість годин та специфіка оволодіння мовним матеріалом не дозволяє сформувати відповідні навички на належному рівні. Їх несформованість ускладнює процес розуміння художнього твору, усвідомлення його етичної й естетичної цінностей, оскільки учневі важко розподілити свою увагу між технічною і смисловою сторонами процесу сприйняття тексту.

Зазначені фактори, аналіз мовних та мовленнєвих умінь і навичок учнів, бесіди з учителями та батьками учнів початкової школи та врахування реальних потреб представників національних меншин у знанні української мови та літератури для продовження освіти, набуття професії привели нас до думки, що у 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин необхідно ввести курс – «Літературне читання». Доступність літературного матеріалу та відповідного методичного апарату сприятиме збагаченню словникового запасу, дасть можливість продовжити роботу з формування читацької навички, «мовленнєвої і читацької культури, комунікативної та літературної компетентностей». А літературна освіта забезпечуватиметься системою навчальних завдань, які відрізнятимуться рівнем складності, видами діяльності та формою виконання від тих, що передбачені для україномовних школярів.

Таким чином, потреба внесення змін у вивчення української літератури з метою продовження формування навички читання в п'ятикласників закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин викликана об'єктивними причинами забезпечення цілісності й системності навчального процесу, наступності між новим змістом навчання української мови в початковій школі та середньою ланкою освіти. Це і визначило актуальність теми і вибір її для нашого дослідження.

Об'єктом дослідження був процес навчання української літератури у 5 класі закладів загальної середньої освіти з викладанням польською та румунською мовами.

Предмет дослідження – структура і зміст українського літературного читання у 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин (польською та румунською) та його дидактико-методичне забезпечення.

Мета дослідження полягала у розробленні науково обґрунтованого змісту і структури курсу українського літературного читання в закладах загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами.

Мета дослідження потребувала розв'язання таких *завдань*:

- провести аналіз літератури з проблеми дослідження;
- вивчити стан формування читацьких умінь на уроках української літератури у 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин;
- визначити зміст і структуру навчання українського літературного читання у 5 класі закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин;
- розробити програму з українського літературного читання для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин;
- розробити підручники літературного читання (українська мова) для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами.

У процесі дослідження використовувалися теоретичні та емпіричні *методи*.

Теоретичні:

- аналіз педагогічної, лінгвістичної, психолінгвістичної літератури та розроблення теоретичних основ змісту навчання і його структурування;
- кількісний і якісний аналіз результатів дослідження.

емпіричні:

- спостереження на уроках, вивчення шкільної документації, анкетування, бесіди з учителями й учнями;
- експериментальна робота.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вперше розроблено зміст літературного читання українською мовою у 5 класі шкіл з навчанням мовами національних меншин та створено підручники «Літературне читання» для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами.

Дослідження поставленої проблеми проходило в три *етапи*.

На I етапі здійснено підготовку нормативної бази дослідження (розроблено програму дослідження, індивідуальні плани роботи, технічне завдання на проведення НДР); опрацьовано фахову літературу, вивчено стан проблеми в практиці роботи закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами: проведено спостереження на уроках, індивідуальні бесіди з учнями й учителями, розроблено анкети та проведено анкетування, вивчено шкільну документацію, проведено констатувальні зрізи результатів навчання, зроблено кількісний і якісний аналіз одержаних результатів; розроблено програму з літературного читання для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин.

На II етапі підготовлено експериментальні матеріали, розроблено зміст підручників «Літературне читання» для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами з урахуванням мовленнєвої підготовки учнів, їх читацького досвіду та знань, здобутих на уроках рідної й зарубіжної літератур; здійснено апробацію сконструйованого змісту (проведено експеримент) на базі закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою: Годинівський НВК, Горбівська ЗОШ та Молницька ЗОШ Герцаївського району Чернівецької області та закладів загальної середньої освіти з навчанням польською мовою: СЗШ № 10 ім. св. Марії Магдалени (м. Львів), Мостиська ЗОШ № 3 I-III ступенів Мостиської міської ради Львівської області. Експериментальна перевірка розроблених підходів до укладання підручників літературного читання для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин підтвердила їх доцільність і ефективність.

На III етапі зроблено аналіз результатів експерименту; внесено корективи і переструктуровано зміст підручників відповідно до результатів дослідного навчання, завершено роботу над підручниками; здійснено літературне оформлення й рецензування рукописів підручників «Літературне читання» для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами.

Результати: статті, рукопис програми з літературного читання (українська мова) для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, рукописи підручників «Літературне читання» для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами.

Теоретичне і практичне значення. Результати дослідження мають основоположне значення для підвищення рівня літературної освіти, формування читацької компетентності учнів 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами.

Соціальний ефект виявляється у формуванні особистості, яка усвідомлює своє місце в широкому полікультурному просторі України, уміє адаптуватися до життя в українському соціумі, поєднує почуття патріотизму й толерантного ставлення до інших народів, їх традицій, звичаїв, обрядів; у вихованні творчого читача із самостійним критичним мисленням, який має потребу в читанні не лише як засобі пізнання й отримання необхідної інформації, а і як способі проведення вільного часу, задоволення естетичних потреб, формуванні мовної особистості з достатніми комунікативними можливостями українською мовою як державною.

Публікації (за весь період НДР):

1. Кохно Т.Н., Кудикіна Н.В., Петрук О.М., Хорошковська Т.П., Яновицька Н.І. Зміст навчання літературного читання у 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин (проект освітньої програми) / Т.Н. Кохно, Н.В. Кудикіна, О.М. Петрук, Т.П. Хорошковська, Н.І. Яновицька // Проблеми сучасного підручника : зб.

наук. праць / [ред. кол.; голов. ред. – М. О. Топузов]. – Вип. 21. – К. : Педагогічна думка, 2018. – С. 207–227.

2. Кохно Т. Методичний апарат підручника «Літературне читання» для 5 класу ЗЗСО як засіб формування читацької компетентності школярів. / Т. Кохно // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2018 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2018. – С. 66-67.

3. Кохно Т. Особливості вивчення української літератури у 5-му класі шкіл з національними мовами навчання: інноваційний аспект // Українська мова і література в школі. – 2016. – №6. – С. 43–46.

4. Кохно Т. Особливості вивчення української літератури у школах з мовами навчання національних меншин // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2016 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2016. – С.185–186.

5. Кохно Т. Реалізація компетентнісного підходу до навчання української літератури учнів 5 класів (з досвіду роботи закладів освіти з мовами викладання національних меншин) / Т. Кохно // Сучасний урок : Науково-методичний журнал. Частина I. – Дніпро : вид-во «Інновація», 2018. – С. 12–17.

6. Кохно Т. Специфіка уроків української літератури у 5 класі шкіл з мовами навчання національних меншин: передумови до переосмислення змісту курсу / Т. Кохно // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2017 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2017. – С. 137–138.

7. Кудикіна Н. Зміст та деякі особливості реалізації соціокультурної лінії навчання у процесі літературного читання у 5 класі шкіл із національними мовами викладання [Електронний ресурс] / Н. Кудикіна, Т. Кохно // Український освітній портал у Польщі. – Режим доступу: <https://www.osvita.org.pl/metodyka>

8. Кудикіна Н. Реалізація компетентнісного та комунікативного підходів у процесі навчання мов у загальноосвітніх навчальних закладах [Електронний

ресурс] / Н. Кудикіна, Н. Яновицька, Т. Кохно, Т. Хорошковська // Адаптивне управління: теорія і практика : електронне наукове фахове видання. – Серія «Педагогіка». – 2017. Вип. 3 (5) – Режим доступу: <http://am.eor.by/index.php/gallery/124-vipusk-3-2017>.

9. Кудикіна Н. Рекомендації конференції «Реалізація компетентнісного та комунікативного підходів у процесі навчання мов у сучасних закладах освіти» / Н. Кудикіна, Н. Яновицька, О. Петрук, Т. Кохно, Т. Хорошковська // Сучасний урок : Науково-методичний журнал. Частина І. – Дніпро : Вид-во «Інновація», 2017. – С. 44–46.

10. Хорошковська Т.П. Вимірювання читацької компетентності в учнів у контексті міжнародних досліджень / Т.П. Хорошковська // Сучасний урок: науково-методичний журнал. Частина 2. – Дніпро: вид-во «Інновація», 2018. – С. 26–32.

11. Хорошковська Т. Літературне читання в ЗНЗ з мовами навчання національних меншин / Т. Хорошковська // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2016 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2016. – С. 184–185.

12. Хорошковська Т.П. Особливості вивчення української літератури в 5 класі закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин / Т.П. Хорошковська // Українська мова і література в школі. – 2018. – № 6. – С. 51–54.

13. Хорошковська Т. Особливості змісту підручників літературного читання для 5 класу шкіл з мовами навчання національних меншин / Т. Хорошковська // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2017 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2017. – С. 138–139.

14. Хорошковська Т. П. Проблема формування читацьких умінь і навичок та їх вимірювання в учнів 5–6 класів на уроках української мови / Т. П. Хорошковська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред.

кол.; голов. ред. – М. О. Топузов]. – К. : Педагогічна думка, 2016. – Вип. 17. – Ч. 2. – С. 501–512.

15. Хорошковська Т. Реалізація змісту навчання у підручнику літературного читання для 5 класу закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин / Т. Хорошковська // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2018 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2018.

16. Хорошковська Т. Участь України в міжнародному дослідженні якості освіти PISA-2018 / Т. Хорошковська // Педагогічна компаративістика і міжнародна освіта – 2017 : освітні трансформації у контексті європейської інтеграції і глобалізації: збірник тез доповідей I Міжнародної наук.–практ. конференції (Київ, 15-16 червня 2017 р.) / Ін-т педагогіки НАПН України / За заг. ред. О. І. Локшиної. – К. : Педагогічна думка, 2017. – С. 82–83.

17. Хорошковська Т.П. Читацькі вміння учнів загальноосвітніх навчальних закладів як об'єкт моніторингових досліджень / Т.П. Хорошковська // Український педагогічний журнал. – 2017. – № 2. – С.73–81.

3. Зміст соціокультурної лінії навчання української мови й літературного читання у 5 класі шкіл із викладанням мовами національних меншин та його дидактико-методичне забезпечення (Богданець-Білоskalенко Н.І., Курач Л.І., Пілігач О.Г.)

В умовах кардинальних змін, що відбуваються у сучасному культурно-освітньому просторі України, нова соціокультурна ситуація, суспільні вимоги і потреби мають на меті утвердження пріоритетного значення освіти, що відіграє визначальну роль у становленні особистості, здатної брати активну участь у всіх сферах соціокультурного життя країни, а також формування в соціумі розуміння значущості кожного етапу життя людини, а особливо ж підліткового, як найвідповідальнішого періоду її становлення.

Формування соціокультурної компетентності, засвоєння молодим поколінням культурного досвіду українського народу є одним із провідних завдань виховання дітей і молоді, оскільки забезпечує плекання громадян-патріотів своєї країни, здатних захищати її незалежність та цілісність.

З огляду на реалії сьогодення підвищуються вимоги до навчання і виховання дітей середнього шкільного віку у ЗЗСО з викладанням мовами національних меншин, які б не лише любили батьків, опановували українську мову, край, в якому живуть, але й виявляли позитивне ставлення до них, прагнули бути частиною українського етносу. Актуальність, практичне значення окресленої проблеми та недостатня розробленість її теоретичних і практичних аспектів зумовили необхідність нашого дослідження.

Соціокультурна змістова лінія є однією з засадничих у мовно-літературній освіті, особливо ж для учнів шкіл з навчанням мовами національних меншин. У процесі вивчення практики навчання та аналізу літератури з проблеми дослідження дійшли висновку, що дедалі актуальнішою стає проблема методичного супроводу реалізації соціокультурної лінії навчання у процесі української мовно-літературної освіти учнів – представників національних меншин. Опанування соціокультурного змісту сприятиме

формуванню у них знань, умінь, ціннісних пріоритетів, необхідних для активації міжкультурної взаємодії в соціумі.

Визначення змісту соціокультурної лінії навчання української мови і літературного читання у 5 класі шкіл з викладанням мовами національних меншин здійснювалося в теоретичному й методичному аспектах.

Теоретичний аспект досліджуваної проблеми актуальний тим, що донині у закладах зазначеного типу в основній школі користуються програмами та підручниками з української мови і літератури, розробленими для ЗЗСО з українською мовою навчання, й відповідно, учні навчаються за підручниками, неадаптованими до рівня їхнього соціокультурного й мовленнєвого розвитку. Крім того, спостереження показали, що програмовий матеріал з української мови та літератури недостатньо використовується в позаурочному навчально-виховному процесі, що звужує можливості формування соціокультурної компетентності учнів 5 класу на основі ґрунтовного засвоєння змісту літературних творів шляхом взаємодії з однолітками та соціально-педагогічними партнерами школи (дитячими письменниками, діячами культури та мистецтва та ін.). Недостатня націленість вчителя на врахування особливостей соціально-культурного тла текстів, що пропонувані для розгляду на уроках української мови та літературного читання, знижує ефективність роботи з формування соціокультурної компетентності учнів – представників національних меншин.

Практичний аспект дослідження стосувався розроблення дидактико-методичних умов ефективної реалізації змісту соціокультурної лінії навчання української мови і літературного читання в освітньому процесі шкіл з викладанням мовами національних меншин.

Об'єктом дослідження був процес навчання української мови та літературного читання учнів 5 класу закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин.

Предмет дослідження – зміст та дидактико-методичне забезпечення формування соціокультурної компетентності учнів у процесі навчання

української мови та літературного читання у 5 класі закладів освіти зазначеного типу.

Мета дослідження полягала у визначенні змісту соціокультурної лінії навчання української мови і літературного читання у 5 класі та дидактико-методичному забезпеченні формування соціокультурної компетентності учнів – представників національних меншин.

Мета дослідження потребувала розв'язання таких *завдань*:

- визначити наукові підходи, принципи та закономірності формування змісту соціокультурної лінії навчання української мови та літературного читання у 5 класі закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин;
- розробити дидактико-методичні засади реалізації соціокультурної лінії навчання української мови та літературного читання у 5 класі шкіл зазначеного типу;
- на основі здійсненого дослідження підготувати рукописи програм з української мови і літературного читання для 5 класу ЗЗСО з навчанням мовами національних меншин та відповідних підручників (у частині реалізації соціокультурної змістової лінії).

У процесі дослідження використовувалися теоретичні та емпіричні *методи*.

Теоретичні:

- аналіз педагогічної, лінгвістичної, психолінгвістичної літератури та розроблення теоретичних основ змісту навчання і його структурування;
- кількісний і якісний аналіз результатів дослідження.

емпіричні:

- спостереження на уроках, вивчення шкільної документації, анкетування, бесіди з учителями й учнями;
- експериментальна робота.

Наукова новизна дослідження виявляється в розробленні оптимального змісту соціокультурної лінії навчання української мови та літературного

читання у 5 класі та його дидактико-методичне забезпечення в освітньому процесі шкіл з викладанням мовами національних меншин. Практичну цінність вбачаємо в підвищенні рівня соціокультурної компетентності учнів – представників національних меншин.

Дослідження поставленої проблеми проводилося в 3 етапи.

На I етапі було опрацьовано фахову літературу з теми дослідження, вивчено стан практики формування соціокультурної компетентності учнів 5 класу у процесі навчання української мови й літератури: проведено спостереження на уроках, індивідуальні бесіди з учнями й учителями, батьками, анкетування, вивчення шкільної документації. Було відібрано і структуровано зміст соціокультурної лінії навчання української мови і літературного читання у 5 класі шкіл з навчанням мовами національних меншин та здійснено подальшу його апробацію (пошуковий експеримент), за результатами якої розроблені матеріали було доопрацьовано.

На II етапі було розроблено дидактико-методичні умови реалізації соціокультурної лінії у процесі навчання української мови і літературного читання у 5 класі закладів освіти зазначеного типу, підготовлено експериментальні матеріали, розроблено план експериментальної роботи. У ході дослідного навчання на базі закладів загальної середньої освіти з навчанням румунською мовою: Годинівський НВК, Горбівська ЗОШ та Молницька ЗОШ Герцаївського району Чернівецької області та закладів загальної середньої освіти з навчанням польською мовою: СЗШ № 10 ім. св. Марії Магдалени (м. Львів), Мостиська ЗОШ № 3 I-III ступенів Мостиської міської ради Львівської області було перевірено ефективність дидактико-методичного забезпечення соціокультурного змісту навчання української мови і літературного читання у 5 класі.

На III етапі дослідження здійснено аналіз і узагальнення результатів експерименту; внесено корективи у рукописи програм і підручників в частині реалізації соціокультурної змістової лінії відповідно до результатів дослідного навчання.

Результати: статті, рукопис програми з літературного читання (українська мова) для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин, матеріали (соціокультурні відомості) до рукописів підручників «Українська мова», «Літературне читання» для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням польською та румунською мовами.

Теоретичне значення проведеної НДР полягає у відборі й розробленні соціокультурного змісту навчання української мови й літературного читання в 5 класі закладів загальної середньої освіти з викладанням польською та румунською мовами. *Практичну цінність* дослідження вбачаємо дидактико-методичному забезпеченні формування соціокультурної компетентності учнів – представників національних меншин.

Соціальний ефект виконаної наукової розвідки виявляється у підвищенні рівня соціокультурної компетентності учнів – представників національних меншин.

Публікації (за весь період НДР):

1. Nadia Kudykina. Conceptual framework of the study of socio-cultural lines of teaching library reading in the schools of national minorities of Ukraine. Концептуальні засади дослідження соціокультурної лінії навчання літературного читання у школах національних меншин України / Nadia Kudykina// Intercultural Communication. – Poland, Warsaw: Wyzsza Szkola Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi w Jozefowie, 2017. – Volume 1/2.– P. 97–107.

2. Богданець-Білоskalенко Н.І. Вплив художньої літератури на виховання патріотичних почуттів у дітей / Н.І. Богданець-Білоskalенко // Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір: Мат. III Всеук. наук.-прак. конфер. з міжнарод. участю (31 травня - 1 червня 2018 р.). – у 2 тт.. – Т.1. – Луцьк, 2018. – С. 34–37.

3. Богданець-Білоskalенко Н.І. Національно-культурний компонент змісту навчання літературного читання в школах національних меншин/

Н.І. Богданець-Білоskalенко // Гірська школа українських Карпат. – 2018. – №19. – С. 19-24.

4. Богданець-Білоskalенко Н.І. Особливості змісту соціокультурного компоненту підручників з літературного читання для 5 класу шкіл з навчанням мовами національних меншин / Н.І. Богданець-Білоskalенко // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2018 рік. – К. : Інститут педагогіки, 2018. – С. 64-66.

5. Кудикіна Н. Ідея компетентнісного підходу у навчанні мов учнів загальноосвітніх навчальних закладів // Сучасний урок : Науково-методичний журнал. Частина І. – Дніпро : Видавництво «Інновація», 2017. – С. 15–21.

6. Кудикіна Н.В. Метод рольової гри у реалізації соціокультурної лінії навчання української мови та читанню учнів 5 класу шкіл із викладанням мовами національних меншин // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік : Наукове видання. – К. : Інститут педагогіки, 2016. – 183-184.

7. Кудикіна Н.В. Моральні ставлення в контексті формування соціально-культурної компетентності учнів засобами літератури / Н.В. Кудикіна // Наукові записки Малої академії наук України : зб. наук. праць. Серія: педагогічні науки; Вип.9 / Національний центр «Мала академія наук України»; [редкол.: С.О. Довгий (голова), О.Є. Стрижак, І.М. Савченко (відп. ред.) та ін.]. – К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2017. – С. 157–169.

8. Кудикіна Н.В. Педагогічний супровід засвоєння соціокультурного змісту творів українського фольклору учнями 5 класу (на прикладі загадок) // Інноваційні технології розвитку особистості. Науково-методичний посібник. Випуск 6 / за наук. ред. д. пед. н. Н.Б. Гонтаровської. – Дніпро. – 2016. – С.27-34.

9. Кудикіна Н.В. Реалізація соціокультурної лінії навчання у процесі літературного читання учнів шкіл національних меншин (методичний аспект) Науковий журнал «Парадигма пізнання: гуманітарні питання». – 2016. – № 2

(13). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://oaji.net/articles/2016/1739-1460056798.pdf>

10. Кудикіна Н.В. Цінності та ціннісні ставлення в контексті компетентнісного підходу до літературного читання // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2017 рік : Наукове видання. – К. : Інститут педагогіки, 2017. – С. 136-137.

11. Курач Л.І. Інтеграція предметів гуманітарного циклу як ефективного засобу розвитку комунікативної компетентності учнів / Л.І. Курач // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2018 рік. – К. : Інститут педагогіки, 2018. – С. 122-123.

12. Пілігач О.Г. Реалізація соціокультурної змістової лінії у підручниках української мови для 5 класу ЗЗСО з навчанням румунською мовою / О.Г. Пілігач // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2018 рік. – К. : Інститут педагогіки, 2018. – С. 63-64.

ВИСНОВКИ

Актуальність дослідження з теми «Дидактико-методичне забезпечення навчання української мови й літературного читання у 5 класі шкіл із національними мовами викладання» обумовлена запитом суспільства та набуває особливої значущості в контексті реформування освіти, зокрема імплементації ст. 7 Закону України «Про освіту».

У результаті проведеної науково-дослідної роботи було:

- *розроблено* вихідні теоретичні положення щодо формування змісту української мовно-літературної освіти у 5 класі закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин; *уточнено* принципи відбору змісту навчання;
- *відібрано й науково обґрунтовано* зміст навчання української мови у 5 класі шкіл зазначеного типу з урахуванням результатів контрастивного аналізу мовних систем (рідної мови учнів й української), компетентнісного та комунікативного підходів до мовної освіти, а також попередньої мовленнєвої підготовки здобувачів освіти;
- *вперше відібрано й науково обґрунтовано* зміст навчання літературного читання українською мовою у 5 класі закладів загальної середньої освіти з викладанням мовами національних меншин;
- *розроблено* рукописи підручників української мови для 5 класу закладів загальної середньої освіти з викладанням польською та румунською мовами. Змістове наповнення підручників забезпечує наступність і перспективність між початковим і основним етапами навчання української мови як другої, створює передумови для подальшого використання української мови як засобу навчання в наступних ланках освіти, а також перехід від традиційної знаннєвої парадигми мовного курсу до формування ключових і предметних компетентностей, що сприятиме успішній соціалізації і самореалізації учнів – представників національних меншин в українському суспільстві;

- *вперше розроблено* рукописи підручників літературного читання мови для 5 класу закладів загальної середньої освіти з викладанням польською та румунською мовами. Їх зміст націлено на формування особистості, яка усвідомлює своє місце в широкому полікультурному просторі України, уміє адаптуватися до життя в українському соціумі, поєднує почуття патріотизму й толерантного ставлення до інших народів, їх традицій, звичаїв, обрядів; у вихованні творчого читача із самостійним критичним мисленням;
- *здійснено* упровадження результатів НДР шляхом апробації та оприлюднення напрацювань у публікаціях співробітників (усього 45), *проведено* інформування педагогічної громадськості про результати дослідження через сайт Інституту педагогіки НАПН України, а також під час масових науково-практичних заходів різного рівня (усього 37) та у процесі провадження експериментальної роботи.

ЗАГАЛЬНИЙ ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Абакумова Н.Н. Компетентностный подход в образовании: организация и диагностика / Н.Н. Абакумова, И.Ю. Малкова. – Томск : Томский гос. ун-т, 2007. – 368 с.
2. Авраменко О. Українська література : підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти / Олександр Авраменко. – К. : Грамота, 2018. – 280 с.
3. Андреев О.А. Техника быстрого чтения / серия «Психологический практикум». – Ростов н/Д: Феникс. – 2003. – 208 с.
4. Андреев О.А., Хромов Л.Н. Учитесь быстро читать. – М. : Просвещение, 1991. – 159 с.
5. Андрієвська В.В., Балл О.Г., Волинець А.Г. Діалогічна взаємодія у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи: Книга для вчителя / За ред. Г.О. Балла, О.В. Киричука, Р.М. Шаміашвілі. – К. : ІЗМН, 1997. – 137 с.
6. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. – К. : Вид-во «Довіра», 2007. – 205 с.
7. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. Пособие для преподавателей и студентов. Изд. 2-е, переработ. и доп. – М. : Просвещение, 1965. – 227 с.
8. Бібік Н.М. Врахування пізнавальних інтересів учнів у підручникотворенні / Н.М. Бібік // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць. – К. : Педагогічна думка. – 2003. – Вип. 3. – С. 27 – 31.
9. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г. Концепція навчання державної мови в школах України // Дивослово. – 1996. – №1. – С. 16 – 19.
10. Біляєв О.М., Вашуленко М.С., Плахотник В.М. Концепція мовної освіти в Україні // Рідна школа. – 1994. – №9. – С. 71 – 77.
11. Богданець-Білоskalенко Н.І. Формування концептів – слів-знаків національної культури у дітей засобами художнього слова / Об'єднання українців у Польщі. – 2012 р., №17. – С. 25 – 27.

12. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей подростков / Д.Б. Богоявленская. – М. : Академия, 2002. – 320 с.
13. Буяльський Б.А. Поезія усного слова / Б.А. Буяльський. – К. : Радянська школа, 1990. – С. 3 – 18.
14. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови // І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. –К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
15. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
16. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: Педагогика, 1994. – 386 с.
17. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролубов А.А., Фоломкина С.К., Шатилов С.Ф. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Высшая школа, 1982. – 373 с.
18. Голуб Н. Реалізація завдань діяльнісної змістової лінії у процесі навчання української мови учнів 5-7 класів / Ніна Голуб // Українська мова і література в школі. – 2014. – №4. – С. 13 – 18.
19. Голуб Н., Шелехова Г., Новосьолова В., Ярмолюк А. Концептуальні засади підручника української мови для основної школи з українською мовою навчання / Н. Голуб, Г. Шелехова, В. Новосьолова, А. Ярмолюк // Українська мова і література в школі. – 2014. – №4. – С. 19 – 22.
20. Голуб Н.Б. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі / Голуб Н.Б. // Український педагогічний журнал. – 2015. – № 1. – С. 107 – 118.
21. Граматика української мови у функціональному висвітленні / За ред. М. Степаненка. – Полтава, 2000. – 120 с.
22. Греб М. Теоретичні засади навчання лексикології і фразеології майбутніх учителів початкової школи. – К. : Центр навч. літ., 2017. – 320 с.

23. Гудзик И.Ф. Компетентностно-ориентированное обучение русскому языку в начальных классах (в школах с украинским языком обучения) : моногр. / И.Ф. Гудзик / – Чернівці, Вид. дім «Букрек», 2007 – 496 с.
24. Гудзик І.П. Компетентнісно орієнтоване навчання російської мови у початкових класах (у школах з українською мовою навчання). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук. / Гудзик І.П. – К., 2008. – 40 с.
25. Гудзик І.П. Побудова тексту підручника як фактор його читабельності // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць / Редкол. / І.П. Гудзик. – К. : Педагогічна думка. – 2000. – Вип. 2. – С. 123 – 127.
26. Гудзик І.П. Розвиток навички читання (Методичні рекомендації) / І.П. Гудзик. – К. : Освіта, 1993. – С. 6 – 25.
27. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д.Б. Гудков. – М. : Гнозис, 2003. – 288 с.
28. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п>
29. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п>
30. Державний стандарт початкової освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
31. Димчев К. Опыт болгарской школы в создании коммуникативно-направленного курса родного языка // Русский язык в школе. – 1987. – №6. – С. 55 – 59.
32. Додаткові заходи Міністерства освіти і науки України щодо формування мовних компетентностей учнів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням мовами національних меншин на 2017-2021 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

https://fileview.fwdcdn.com/?url=https%3A%2F%2Fmail.ukr.net%2Fapi%2Fpublic%2Ffile_view%2Flist%3Ftoken%3DdKzlOPXHCF-thck1DNASEGbAtkiH5kel8czJgfVBXqLTD9mIWBNaiHNsaAUgh5cN-2PmocYY4P9dFpcooelMZbz1OuiRjwza9eEahw%253ARXHKAAKuhJY2VFKZ%26r%3D1541358207168&default_mode=view&lang=uk#start=0

33. Донская Т.К. Коммуникативная перспектива в преподавании грамматики в школе // Преемственность и перспективность в развитии речи школьников. Межвузовский сборник научных трудов. – Л., 1983. – С. 78 – 87.
34. Дорошенко С.І. Методика викладання української мови / С.І. Дорошенко. – К. : Вища школа, 1992. – С. 262.
35. Дорошко Л. Інтеграція як концептуальний принцип конструювання підручника з української мови на комунікативній основі для початкових класів шкіл з викладанням мовами національних меншин / Лідія Дорошко // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 8. – С. 53 – 56.
36. Егоров Т.Г. Психология овладения навыком чтения / Т.Г. Егоров. – М. : Академия педагогических наук РСФСР, 1953. – 264 с.
37. Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови // Дивослово. – 1994. – № 7. – С. 28 – 33.
38. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / [наук. ред. С.Ю. Ніколаєва]. – К. : Ленвіт, 2003. – 261 с.
39. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
40. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И.А. Зимняя // Высшее образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34 – 42.
41. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. – М.: Московский психолого-социальный институт, Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 432 с.
42. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. Пособие для учителей средней школы. – М.: Просвещение, 1978. – 159 с.

43. Каким быть учебнику: Дидактические принципы построения / Под ред. И.Я. Лернера, Н.М. Шахмаева. – М. : Изд-во РАО. – 1992. – Ч. I. – 169 с.
44. Капська А.Й. Виразне читання. Практичні і лабораторні заняття / А.Й. Капська. – К. : Вища школа, 1990. – С. 26.
45. Капська А.Й. Як навчати учнів виразно читати / А.Й. Капська. – К. : Радянська школа, 1978. – С. 3 – 25.
46. Коваленко Л. Українська література : підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти / Людмила Коваленко. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2018. – 288 с.
47. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу // Українська мова і література в школі. – 2012. – №4. – С. 51 – 64.
48. Концептуальні засади комунікативної методики навчання української мови / М. Пентилюк, О. Горошкіна, А. Нікітіна // Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : збірник статей. – К. : Ленвіт, 2011. – С. 226 – 237.
49. Концепція літературної освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/13508/
50. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80>
51. Коростылев В.С. Основы функционального обучения иноязычной лексике. – Воронеж: Воронежский университет, 1990. – 160 с.
52. Кохно Т. Особливості вивчення української літератури у школах з мовами навчання національних меншин // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2016 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2016. – С.185 – 186.
53. Кохно Т.Н. Особливості вивчення української літератури у 5-му класі шкіл з національними мовами навчання : інноваційний аспект / Т.Н. Кохно // Українська мова і література в школі. – №4. – 2016. – С. 43 – 46.

54. Кудикіна Н.В. Метод рольової гри у реалізації соціокультурної лінії навчання української мови та читанню учнів 5 класу шкіл із викладанням мовами національних меншин // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2016 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2016. – С. 181 – 182.
55. Кудикіна Н.В. Педагогічний супровід засвоєння соціокультурного змісту творів українського фольклору учнями 5 класу (на прикладі загадок) // Інноваційні технології розвитку особистості. Науково-методичний посібник. Випуск 6 / за наук. ред. д. п. н. Н.Б. Гонтаровської. – Дніпро: 2016. – С. 150 – 166.
56. Кудикіна Н.В. Реалізація соціокультурної лінії навчання у процесі літературного читання учнів шкіл національних меншин (методичний аспект) // Науковий журнал «Парадигма пізнання: гуманітарні питання» - № 2 (13). – К. : Центр міжнародного наукового співробітництва, 2016. – С. 137 – 150.
57. Культурология / [ред. Надежда Гегамовна Багдасарьян]. – М. : Высшая школа, 1998. – 511 с.
58. Лапин Н.И. Социокультурный подход и социально-функциональные структуры // Социологические исследования. – № 7. – 2000. – С. 7.
59. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. Учебник для студ. вузов, обучающихся по спец. “Психология”. – 3-е изд. – М.: Смысл; СПб.: Лань, 2003. – 287 с.
60. Леонтьев А.А. Психология общения.– М.: Смысл, 1999. – 365 с.
61. Ляшкевич А.І. Наступність і перспективність формування діалогічного мовлення учнів початкових і п'ятих класів загальноосвітньої школи. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – Херсон, 2003. – 18 с.
62. Марко В.П. Аналіз художнього твору : навч. посіб. / Василь Марко. – 2-ге вид., випр. – К. : Академвидав, 2015. – 256 с. – (Серія «Альма-матер»).
63. Мартиненко В.О. Труднощі сприймання художніх творів молодшими школярами / Українська мова і література в школі. – 2012. – № 6. – С. 16 – 20.

64. Маслова В. А. Лингвокультурология: Учеб.пособ. – М. : Академия, 2001. – 208 с.
65. Мацько Л. Сучасні підходи до створення підручників з української мови: місце лінгвостилістики // Дивослово. – 1999. – №8. – С. 39 – 42.
66. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під кер. С.Ю. Ніколаєвої. К. : Ленвіт, 2002. – 328 с.
67. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / Колектив авторів за редакцією М.І. Пентилюк: М.І. Пентилюк, С.О. Караман, О.В. Караман, О.М. Горошкіна, З.П. Бакум, М.М. Барахтян, І.В. Гайдаєнко, А.Г. Галетова, Т.В. Коршун, А.В. Нікітіна, Т.Г. Окуневич, О.М. Решетилова. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
68. Миропольська Н.Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика. Монографія. – К. : Парламентське видавництво, 2002. – 204 с.
69. Митрофанова О.Д., Костомаров В.Г. Методика преподавания русского языка как иностранного.– М.: Русский язык, 1990. – 269 с.
70. Михайловська Г.О. Теорія і практика формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів 5-9 класів у процесі вивчення російської мови. – Автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання російської мови. – К., 2001.– 36 с.
71. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>
72. Овчиннікова А.П. Мовленнєва комунікація та мистецтво мовлення: [монографія] / Альбіна Петрівна Овчиннікова. – Одеса: Маяк, 1999. – 252 с.
73. Оморокова М.И., Рапопорт И.А., Постоловский И.З. / Преодоление трудностей. Из опыта обучения чтению / М.И. Оморокова, И.А. Рапопорт, И.З. Постоловский – М. : Просвещение, 1990. – 128 с.

74. Осадчук Р.І. Дидактичні вимоги до підручників // Проблеми сучасного підручника: Зб. наук. праць/ Р.І. осадчук / Інс-т педагогіки АПН України. – К. : Педагогічна думка, 2000. – Вип. 2. – С. 33 – 35.
75. Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти / Є.А. Пасічник. – К. : Ленвіт, 2000. – 384 с.
76. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 1991. – 223 с.
77. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. – М.: Русский язык, 1989. – С. 33.
78. Пашковская Н.А. К вопросу о концепции преподавания русского языка (в школах с украинским языком обучения) // Відродження. – 1996. – №8. – С. 4 – 9.
79. Пашковская Н.А. Коммуникативно-ориентированный курс языка // Русский язык в школе. – 1992. – №11 – 12. – С. 4 – 6.
80. Пашковская Н.А. Лингводидактические основы обучения русскому языку: Пособие для учителя. – К.: Радянська школа, 1990. – 192 с.
81. Пентилюк М.І., Горошкіна О.М., Нікітіна А.В. Концепція когнітивної методики навчання української мови // Дивослово, 2004. – №8. – С. 5 – 9.
82. Пентилюк М.І. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1999. – №3. – С. 8 – 10.
83. Петрук О.М. Розвиток мовленнєвих умінь молодших школярів під час вивчення граматичного матеріалу на засадах функціонально-комунікативного підходу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / О.М. Петрук. – К., 2006. – 200 с.
84. Піроженко Т.О. Психологія комунікативно-мовленнєвого розвитку дитини : автореф. дис. ... докт. психол. наук : 19.00.07 / Т.О. Піроженко. – К., 2004. – 40 с.
85. Повхан К. Урахування результатів порівняльного аналізу як один із методів побудови підручників української мови для початкових класів ЗНЗ з угорською

- мовою навчання / Катерина Повхан // Українська мова і література в школі. – 2013. – №8. – С. 38 – 44.
86. Повхан К. Формування вимовних умінь учнів-угорців на початковому етапі навчання української мови / Катерина Повхан // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 8. – С. 57 – 60.
87. Пометун О.І. Теорія та практика послідовної реалізації компетентнісного підходу в досвіді зарубіжних країн / Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / Під. заг. ред. О.В. Овчарук. – К. : «К. І. С.», 2004. – 112 с.
88. Притулик Н.В. Формування комунікативно-мовленнєвих умінь російськомовних першокласників у процесі вивчення української мови (у школах з українською мовою навчання) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Н.В. Притулик. – К., 2004. –189 с.
89. Проблеми конструювання підручників з мов і літератур етнічних меншин для початкової і основної школи : монографія / [Курач Л.І., Корсаков В.О., Сімакова Л.А., Снегірьова В.В., Бакуліна Н.В.]. – К. : Педагогічна думка, 2012. – 144 с.
90. Програма «Літературне читання для загальноосвітніх навчальних закладів. 3-4 класи» Хорошковська О.Н., Савченко О.Я. / Учебные программы для общеобразовательных учебных заведений с обучением на русском языке 1-4 классы – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 143 с.
91. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Українська література 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>
92. Програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів з угорською мовою навчання [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/ukrayinska-mova-dlya-znz-z-ugorskoyu-movoyu-navchannya-.9-klas.pdf>

93. Програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням румунською мовою [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas>
94. Програма з української мови для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням молдовською мовою [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2018/02/12/1221.pdf>
95. Редько В.Г. Конструювання змісту підручників з іноземних мов: теорія і практика: монографія / В.Г. Редько. – К. : Педагогічна думка, 2017. – 628 с.
96. Русецкая М.Н. Нарушение чтения у младших школьников: Анализ речевых и зрительных причин: монография / М.Н. Русецкая – СПб.: КАРО, 2007. – 192 с. Режим доступу: – http://pedlib.ru/Books/6/0193/6_0193-1.shtml#book_page_top.
97. Рыбникова М.А. Выразительное чтение. Избр.тр. / М.А. Рыбникова. – М. : Просвещение, 1968. – 388 с.
98. Савченко О.Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти / Рідна школа. – 2011. – №8-9. – С. 4 – 8.
99. Савченко О.Я. Методика читання у початкових класах / О.Я. Савченко. – К. : Освіта, 2007. – С. 52 – 109.
100. Скалкін В.Л. Вправи з розвитку усного комунікативного мовлення. – К.: Радянська школа, 1988. – 129 с.
101. Супрун Л.М. Дидактические основы формирования у учащихся навыков и умений (на материале предметов гуманитарного цикла): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 – теория и история педагогики. – К., 1975. – 247 с.
102. Токмань Г.Л. Методика навчання української літератури в середній школі : підручник / Г. Л. Токмань. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 312 с. – (Серія «Альма-матер»).

103. Трубачева С., Осадчук Р. Універсальні способи навчальної діяльності учнів у реалізації компетентнісного підходу / Світлана Трубачева, Раїса Осадчук // Українська мова і література в школі. – 2013. – №7. – С. 48 – 51.
104. Українська література. 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. – К.: Освіта, 2013.
105. Урок української мови в системі компетентнісно освіти // Українська мова і література в школі. – 2014. – №4. – С. 61 – 62.
106. Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць: Збірник наукових праць / Укл. А.П. Загнітко (наук. кер.) та ін. – К.: ІЗИН, 1997.– 184 с.
107. Функціонально-стилістичний аспект вивчення мовних явищ // Мельничайко В.Я., Пентиліук М.І., Рожило Л.П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. – К.: Радянська школа, 1982. – С. 56 – 76.
108. Хом'як А.П. Педагогічні технології формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / А.П. Хом'як; Ін-т педагогіки НАПН України. – К., 2010. – 20 с.
109. Хорошковська О.Н. Методика навчання української мови у початкових класах шкіл з російською мовою навчання / О.Н. Хорошковська. – К. : Промінь, 2006. – 256 с.
110. Хорошковська О.Н. Теоретико-методичні засади навчання української мови і мовлення у школах I ступеня з мовами викладання національних меншин України: монографія / О.Н. Хорошковська. – К. : Педагогічна думка, 2013. – 160 с.
111. Хорошковська О. Про зміст і структуру підручників з української мови для шкіл з мовами національних меншин України / О. Хорошковська // Державотворча й об'єднувальна функції української мови: реалії, здобутки, перспективи : матеріали Міжнародного науково-методичного семінару. – Ужгород : Ліра, 2009. – С. 135 – 141.
112. Хорошковська О. Текст як основа інтеграції мовно-літературного матеріалу в початкових класах шкіл з національними мовами навчання / Ольга

- Хорошковська // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 8. – С. 49–52.
113. Хорошковська Т. Літературне читання в ЗНЗ з мовами навчання національних меншин / Т. Хорошковська // Анот. результати наук.-дослід. роботи Ін-ту педагогіки НАПН України за 2016 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2016. – С. 184 – 185.
114. Хуторский А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. – 2003. – № 2. – С. С. 58 – 64.
115. Чікарькова М.Ю. Культурна самоідентифікація сучасного українця: свобода духовного вибору / Парадигма пізнання: гуманітарні питання // Науковий журнал – №2 (13). – К. : Центр міжнародного наукового співробітництва «ТК Меганом». – 2016. – С. 64 – 78.
116. Что значит знать язык и владеть им? / Н.М. Шанский, И.Л. Резниченко, Т.С. Кудрявцева и др.; под ред. Н.М. Шанского. – Л. : Просвещение, 1989. – 192 с.
117. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе: [Учеб. пособие для ин-тов по спец. № 2103 “Иностранный язык”]. 2-е изд. – М.: Просвещение, 1986. – 221 с.
118. Шевцова Л.С. Ситуативні завдання як засіб розвитку зв'язного мовлення учнів (5-7 класи): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 – теорія і методика навчання (українська мова). – К., 2002. – 244 с.
119. Шипка Н. Національні меншини як суб'єкти етнополітичних відносин у державотворчих процесах в Україні кінця Х – поч. ХХІ ст. // Українська національна ідея: реалізації та перспективи розвитку. – 2006. – Вип. 17 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/7913/1/17.pdf>
120. Щукин А.Н. Обучение иностранным языкам : Теория и практика : учебное пособие [для преподавателей и студентов]; 3-е изд. / А.Н. Щукин. – М. : Филоматис, 2007. – 480 с.

121. Эльконин Д.Б. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков // Избр. психол. труды / под ред. В.В. Давыдова, В.П. Зинченко. – М. : Педагогика, 1989. – 360 с.
122. Яновицька Н. Граматика як лінгвістична основа формування комунікативного мовлення / Наталія Яновицька // Українська мова і література в школі. – 2010. – № 8. – С. 61 – 65.
123. Яновицька Н.І. Наступність у навчанні української мови як державної / Н.І. Яновицька // Анотовані результати науково-дослідної роботи Інституту педагогіки НАПН України за 2016 рік / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т педагогіки. – К. : Інститут педагогіки, 2016. – С. 180-181.
124. Яновицька Н.І., Петрук О.М. Проект навчальної програми з української мови для 5 класу шкіл з національними мовами навчання / Н.І. Яновицька, О.М. Петрук // Українська мова і література в школі. – 2016. – № 6 – С. 34 – 42.
125. Hymes D. On communicative competence / D. Hymes. – Harmondsworth : Penguin, 1972. – P. 269 – 293.
126. Jares X.R.: Educacion para la paz. – Madrid: MEC, 1992. – 128 p.
127. Javier Mabillo: Sabes enseñar? Manual para padres y profesores. – Madrid: Espasa, 1996. – 338 p.
128. Key Competences. A Developing concept in general compulsory education (2002) Eurydice. – 42 p.
129. Programme for International Student Assessment [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oecd.org/pisa/>